Дж 5 608

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година LXXXVII. књига 273

СВЕСКА I. ЗА ГОДИНУ 1911.

У НОВОМ САДУ

ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ.

1911.

НОВЕ КЊИГЕ.

Под овом рубриком објавиће уредништво Летописа књиге, које се пошљу Библиотеци Матичиној.

1. Савремени чланци. Друго коло. I. Написао *Д. Руварац.* Карловци, српска штампарија Милутина Јанковића, 1910. 8⁰. Стр. 80. Цена је књизи 50 потура.

2. *Братство*, II. III. XI. XII и XIII. (4. 5. 21 и 22 књига Друштва Светога Саве). Београд, 1888. 1889. 1906. 1908. 8⁰. Стр. II. кн. LXIV. + 179. Цена за нечланове 2 динара; III. кн. 256 стр. Цена 2 динара; XI кн. стр. VI + 314. Цена 2 динара; XII и XIII. књига стр. 479. Цена 3 динара.

3. „Шпикуланти.“ Један џумбусли комад. Написао: *Михајло Милановић.* Издање књижарнице и папирнице Михајла Милановића у Сарајеву. Српска Дионич. штампарија у Сарајеву. 8⁰. Стр. 40.

4. Источники словаря русских писателей. Собралъ С. А. Венгеровъ. Т. II. Гоголцкая — Карамзинъ. Санктпетербургъ, 1910. 8⁰. Стр. 598. Цѣна: 4 руб.; Prix: 8 Mrk 90 Pf.

5. *Српска Школа*, лист за унапређивање наставе и школског живота. Излази сваког 15. у месецу у Скопљу. Година прва. 1910. Број 1. 2. Власник и одговорни уредник Д. Димитријевић. Претплата на годину 30 гроша у злату, а за иностранство 10 франака. 8⁰. Стр. 48 и 49—96.

6. *Зора*, гласник српске напредне омладине. Год. I. 1910. Бр. 1. 2. Власник и издавач српско акад. друштво „Зора“ у Бечу. Уређује одбор. За уредништво одговара Јово Миодраговић у Загребу. Штампа Српске Штампарије у Загребу. Цијена на годину 7 круна, појединн бројеви 70 хелера. 8⁰. Стр. 48 и 49—96.

7. Българескн книгописъ за сто години 1806—1905. Материали. Събра и нареди А. Теодоровъ Балань Dr. Ph. Издава Българското книжовно дружество въ София отъ „фондъ напрѣдъкъ“. София, Държавна печатница, 1909. в. 8⁰. Стр. 1667. Цѣна 12 лева.

8. Энциклопедія славянской филологіи. Изданіе Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. Подъ редакціею орд. акад. И. В. Ягича. Выпускъ 2. *Л. Нидерле*: Обозрѣніе современнаго славянства. (Съ картою.). Санктпетербургъ, типографія Императорской Академіи Наукъ, 1909. в. 8⁰. Стр. 160. + 1 карта. Цѣна 1 р. 20 коп.

9. *Хилендарскіе листки*, отрывокъ кирилловской писменности XI-го вѣка. Съ четырьмя фототипическими снимками. Сообщилъ *С. М. Кульбакинъ.* Изданіе Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. [Памятники старославянскаго языка. Томъ I, вып. 1-й.]. Санктпетербургъ, типографія Императорской Академіи Наукъ 1900. в. 8⁰. Стр. 34 + 2 л. снимки. Цѣна: 50 копеекъ.

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

...ПО...ЕМ

Година LXXXVII. књига 273

СВЕСКА I. ЗА ГОДИНУ 1911.

У НОВОМ САДУ

ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ.

1911.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ

Инв. бр.....

Инв. бр. 2600/1

КЊИЖАРА И ШТАМПАРИЈА УЧИТЕЉСКОГ Д. Д. „НАТОШЕВИЋ“

У НОВОМ САДУ.

Библиотека Матице српске у Новом Саду

ПРЕГЛЕД

СТРАНА

I. Сукоби. Драма у 4 чина, написао Др. Светислав Стефановић 1

II. Неколико песама Шандора Петефија. Превео Благоје Бранчић 28

III. Из живота. До Божје воље. Од Милана Андрића . . 38

IV. Из „Касарнских прича“. Драгић Милетић. Од Милутина Јовановића 52

V. Књижевност:

1. Оцене:

„Стефанъ С. Бобчевъ, Исторія на старобългарското право“. — Јов. Радонић 60

2. Прикази:

а) *Уставна историја.* „Ungarische Verfassungsgeschichte von Prof. Dr. Heinrich Marczali. Tübingen 1810.“ J. P. 64

3. Белешке:

24. Ljetopis Jugoslavenske Akademije. — Дра Карла Хорвата прва књига споменика, који се тичу Сењских ускока, у издању Југославенске Академије. — Јоце Савића: Das Naturtheater. — Ива Љ. Луписа: O iseljivanju našega naroda i o Americi. — Илочког пароха Јована Козобарића: Православна српска парохија у Илоку крајем 1908. године. — Dr. Leo Geller, Bosnisch-hercegovinische Verfassungs- und Politische Grundgesetze. — Дра Илије Гергела: Zur Frage der Urheimat der Romanen. . 66

VI. Уметност:

Оставина Хенрика Ибзена. — М. Ш. 68

VII. Гласник:

б) Стогодишњица владике Никанора Грујића. — Ђ. М. . . . 76

б) Женска удружења у Срба. — А. В. 78

СУКОБИ

ДРАМА У 4 ЧИНА

написао

Др. СВЕТИСЛАВ СТЕФАНОВИЋ

□ □

(Ово је дело наградила „Матица Српска“ првом наградом од 700 круна)

ЛИЦА:

Ђорђе Контић, генерал при интендантури.
Софија, његова жена.
Агнеса, њихова кћи.
Иван Павловић, доктор филозофије.
Доктор Никола — Ниле — Ђорђевић, лекар.
Александар Илић, професор природних наука.
Владимир Гавриловић, судски чиновник.
Петар Николајевић, официр у оставци.

Догађа се у садашњости. Прва три чина у једном дану. Четврти после више месеци.

Десно и лево од публике.

I. ЧИН.

(Соба за рад код Ивана Павловића. Десно близу угла, у дну, улаз из предсобља. Лево на средини улаз у Иванову библијотеку. У дну на зиду два прозора, који гледе у лепу башту. Лево у углу, косо, писаћи сто, за којим седи окренут друштву леђима **Др. Ђорђевић** и прибележава нешто из једне књиге. На столу више књига. Лево напред отоман. На средини собе сто, за којим седе **Александар** и **Владимир** и нехатно разгледају илустроване новине и слике. Десно од њих у наслоњачи седи завађен **Иван**, и замишљено пуши. По соби и по зидовима иначе има ствари, слика, украса, који одају укус но у границама мере).

1. ПОЈАВА

Др. Ниле, Иван, Александар и Владимир.

Александар (Човек од својих 34 године, професор природних наука, којега је култура и интелигенција довела до извесног ступња блазираности и цинизма. Кроз неку годину доћи ће до сазнања, да је све на свету једно ништавило, да би тим оправдао своје губљење у ништавилу). Ти си већ неколико дана нешто необично тужан и замишљен, Иване. (с мало ироније и зависти). То не би требао да будеш сада, када су твоји радови тако похвално дочекани; публиковане главе твога дела, „Култура и морал“ стичу ти одушевљене присталице и поклонике.

Иван (Човек од својих 28 година, доктор филозофије, смеђ, избријане браде, лепих црта са печатом своје мислилачке душе на челу и лицу). Заиста сам нерасположен, драги Саша. — И не знам како да ти то управо објасним. — У мене је нека особита врста треме (као силом тражећи објашњење), да, треме. Обично је људи имају из страха од неуспеха, а ја, ја се бојим успеха.

Владимир (по годинама друг Иванов, са очима, лицем и душом отвореним за утиске живота и уметности). Можда се и творац света уплашио успеха свог, видећи, каква је савршенства створио, па онда послао искушења: ђаволе, да му успех мало поремете.

Александар (с доброћудном иронијом). Твоја тумачења библије постају опасна за — саму библију. — Нама, који се њом не бавимо тако одушевљено као ти, она могу постати само досадна. — (Ивану). Не, није то тај страх, што те чини тако замишљеним. Није уопште никакав страх, у страха је други израз, друга физиономија. — Има неки други узрок, који ти од нас кријеш — — —

Доктор Ниле (од своје 32 године; пуначак, мрке, кратке браде, мало на темену ћелав; са изразом свога оптимизма. Немирних покрета. — При последњим речима постане нестрпељив, скоро нервозан). Не навољујте на нашега Ивана. — Није лепо. — Има човек можда неку тајну, неки бол, неку тугу, неку рану, коју треба поштедити док се не залечи, а не дражити је.

Александар (једва дочекао те речи). Аутор необичних мисли о етици бола не може тражити поштеде за свој бол. — Напротив. — Морамо му ране што јаче инзултирати, јер он сам исповеда, да то човеку од више културе чини ретко уживање.

Владимир (убеђено). Да, Иван има право, кад говори о сласти у вређању својих рана, својих болних места на души. — То треба осетити, па је онда објашњено. (Доктор устаје од стола, седне лежерно на отоман и пуши).

Александар. Наш Ниле може да осети све, што се на свету осетити може и он ће нам моћи најлепше то објаснити. (Доктору). Збиља, шта мислите ви лекари о рањенику, који скида завој са своје ране. који му можда живот спасава? Какав је то рањеник? Да ли заиста то и тешки рањеници раде?

Доктор Ниле (немарно, чисто као и не мислећи на своје речи). Има смртно тешких рањеника, који то чине.

Александар (пакосно). Пропале егзистенције, које немају куражи да сами учине крај своме животу, но изазивају случај, судбину да то учини.

Иван (озбиљно и болно). Има ли тога, који својим животом не изазива судбину своју, да му учини крај?

Владимир. И сам Христос изазвао је своју судбину, свога небеског оца, да га одведе у Гетсиманску башту и да га не услиша, када га је он у смртном болу молио да га мимоиђе горка самртна чаша!

Александар (с благим подсмехом). Хвала на објашњењу примером Иванове мисли. Но хоћеш ли ти кадгод доћи до својих мисли? — У осталом, Иван има стално склоност да у свакој ствари, свакој појави види све оне стране, које у њима нико други не види.

Иван. Нимало не уображавам себи ту особину, јер бисмо ми ствари и појаве само много боље познавали, открившши им нове стране. Ја пак нисам свестан да сам што открио, да сам опазио какву нову страну ствари, и свестан сам само тога, да ствари имају — безброј страна, изван ових, које и највидовитији људи виде, и које нико од нас не види, и можда их никад нико неће ни видети.

Александар. Што нам је за навек сакривено, то за нас и не постоји. Бесмислено је мучити се тражењем онога, што никад не можемо наћи.

Иван. Ко не тражи оно, што никад не може наћи, неће наћи ни оно, што му се само собом нуди.

*

Александар. Само се при том дешава, да човек често превиди оно што је пред њим, као кад неко непрестано гледећи у небо не би спазио понор, коме се приближава.

Доктор Ниле (одлучно). Иван има веће право. Природа се постарала, да напори човека не остану до краја узалудни и створила је случај, који помаже да се при тражењу немогућег пронађе нешто могуће, што до тог момента открића изгледа немогуће. Тако је било у многим проналасцима нашега века.

Александар. По том правилу било је, дакле, и у специалном случају нашега Ивана: као старински витезови, што су рањени по шумама налазили виле, које су их чудотворно лечиле и одмах се још у њих заљубљивале, па их потом остављале да пате од још тежих рана — на срцу, тако је и он сањао о неком надземаљском створу, о некој немогућој љубави, која би могла чудотворно залечити земаљски бол. А гле, тај створ претворио се у земаљску љубав — од које је наш Иван постао много тужнији него што је био.

Владимир. То није баш тако духовит повратај на првашњу тему.

Александар (смешећи се). Ја знам, да особина духовитости припада само твом обожаваном Ивану. — Што му драго, само ја мислим, докторе, да би ти требао и као лекар и као пријатељ да препоручиш Ивану какав земаљски лек за његово рањено срце.

Доктор Ниле. О, да, препоручио сам му сва од старина добро окушана средства; нисам изоставио чак и да му саветујем, да за неко време остави ова места — —

Александар (шалећи се). На пример, отићи на море и у његову неутешно, очајно бездану пучину утопити своју тугу; отићи у лов на лавове и у цару пустиње, убити творца пустиње у свом срцу и тако даље.

Владимир. Слушај, слушај Иване! Александар ти даје нових мотива за стару тему о несрећној љубави.

Иван. Који ме ни мало не привлаче.

Доктор Ниле. То је леп пријатељ, који свом пријатељу жели да изађе из малог круга оних, који су познали срећну љубав, у непрегледни круг оних, који су страдали од несрећне љубави.

Александар. Онда се твоје пријатељство састоји у томе, да га још више удалиш од човечанства, које он толико дубоко воли, јер с малим изузетцима, цело човечанство пати од несрећне љубави.

Доктор Ниле (озбиљно). Данашњи изузеци могу у будућности постати правило. Тада ће се човек ослободити данашње претеране бриге да задовољи своју љубав према жени, и ослобођен од ње, имаће бригу да задовољи своју љубав према човечанству, према свом ближњем.

Александар. Место естетичке љубави, доћи ће доба етичке љубави, је ли?

Доктор Ниле. Не једна место друге, него једна из друге.

Александар. Ти ћеш остати непоправими апостол еванђеља о поправци људског рода.

Доктор Ниле. Живот ми за ту веру пружа сваки дан нове хране, која је теби можда ускраћена.

Александар. Но, дакле ипак смо дошли до тачке, од које нам можеш почети саопштавати своје интересантне доживљаје. — Но, шта имаш данас новога? — (Ивану) Иване, ти ћеш ми као пријатељу, је ли, дозволити да питам Нила колико има истине у гласу, који се данас пронео, да се генералу Коптићу прегледају рачуни, да се очекују изненађења?

Иван. Твоја радозналост већа је од твоје пријатељске дискретности. — Но, задовољи га, Ниле. Ти си јутрос правио твоју редовну посету код Контићевих; по реци, шта мислиш после тога о пронесеним гласовима?

Доктор Ниле (с усиљеном мирноћом). Мислим, да су сви гласови о неким непријатним изненађењима, о неким неисправностима генераловим потпуно неистинити.

Иван. Био сам у то убеђен. За част једнога Контића, част је заложити своју главу.

Владимир. Када би и од њега могла доћи каква непријатна изненађења, онда би била последња времена.

Александар. Кад Ниле то тако каже, немам више ни трунке сумње.

Доктор Ниле (рад да скрене разговор са те теме; доброћудно). Но, сад да вам причам мој најновији доживљај, једну малу трагедију душе. Ових дана имао сам једног малог тешког болесника, једно дете од пет година. Већ при првој визити

упало ми је у очи, да се око детета налази само његова мати, једна млада лепушкаста, ватрена црноока од својих 22 године и један постарији човек, смеђ, врло разговоран, који ми се представио као деда детињи. Он је опанчар и сиромах. Оца детињег нисам видео, а кад сам случајно за њ запитао, нисам испрва добио одговора.

Александар (смешећи се). Дакле, помислио си, дете је или без оца, или је ванбрачно рођено, па му се отац не зна, или га неће да призна. Па то није ни најмање интересантно.

Доктор Ниле. Погодио си све, ал ипак не знаш шта је овде интересантно из простог разлога, што нећеш да саслушаш догађај, но још уображаваш да се не сме овде ништа интересантно догодити, што ти већ ниси предвидео и предсказао.

Александар (мало збуњен). Но, па да чујемо.

Доктор Ниле. Чича ме је заволео —

Владимир. Па то се по себи разуме, јер тебе цео свет воли!

Доктор Ниле (доброћудно). Осим оних многих, који ме мрзе и који ми завиде! ха, ха, ха! — Но, дакле, чича ме је заволео и постао поверљив. — Увек ме је при вечерњој посети пратио из њихове мрачне улице. Уз пут би ме једнако преклињао, да само спасем малога, да га управо морам спасти, јер иначе чича неће моћи преживети, ако мали подлегне болести. — Тешио сам га и уливао му наде, јер сам је и ја сам имао, да ће мали оздравити. — На жалост, преварио сам се. — Једне ноћи, кад је изгледало да је опасност од болести прешла, дете је изненада умрло — а рано из јутра и чича је умро под знацима тровања. Није могао преболети смрт малога и скратио је себи живот.

Александар (с иронијом). То је дирљиво, врло дирљиво за какве уседелице — —

Доктор Ниле (мирно). Драги мој, и то још није оно ради чега вам причам све ово.

Александар. Онда је увод мало сувише дугачак, и кô што се даје предвидети, пошто већ садржи и крај историје, вероватно је дужи од саме приче, још ако је и досаднији од ње — биће добро. — Но, дакле, Ниле, почетак

и крај приче знамо и — тронути смо до суза; право је, да нам повериш и средину — и да нас мало бар насмејеш.

Доктор Ниле (озбиљно и значајно). Ко се смеје над патњама других људи, плакаће кад тад над својим смехом. — Мали је, дакле, кô што је Александар погодио, био копиле. Неизбежни завођач девојку је у раној младости завео, преварио па вратио оцу. Овај је примио своју кћер, није је одбацио од себе, кô што је Александар предвиђао — је ли? (обраћајући се на овога, затим брзо настављајући), затим није дао, као што је наваљивала мати осрамоћене девојке, да се сакрије срамота његове кћери и његове куће. Кад се дете родило, мати и баба детиња хтеле су га душецима претрпати да се удави. Чича га је спасао. Зими су отварале прозоре и врата и остављале дете полу наго у колевци да прозебе и умре. Чича је вечито био на опрези. Кад мати детету по цео дан не би дала да сиса, он би ноћу устајао и кришом хранио дете млеком. И тако је једнако лебдео над својим малим првићем, својом простом и великом љубављу. Па ипак његова љубав није могла умилостивити природу —

Александар (чисто задовољно). Та велика љубав твога опанчара потекла је, по мом мишљењу, из страха од одговорности: у таквом случају би сваки, када би дете угинуло, без и најмањег повода посумњао, да је дете неким злочином уклоњено са света.

Доктор Ниле. Можда би твој разлог за неког и био тачан, за овог мог опанчара није. Ево ћу навести још једну црту његову, која ће показати, да је у његовој простој души било печега од оне велике љубави спрам човечанства, која може да буде јача и од самог страха за свој живот а камо ли не од страха испред неке земаљске казне. — Мој опанчар учествовао је у нашим ратовима. Наша војска, у којој је он био, освоји препадом једно непријатељско село. Војници буду пуштени у пљачку по кућама, из којих се становници нису имали кад повући и склонити. Мој опанчар упадне са руљом војника у једну кућу, пуну сваког изобиља, у којој поред мушких укућана нађу и две лепе младе женске. Мој јунак био је онда још чист као од мајке рођен — немам разлога да му не верујем у ту клетву. Била је ноћ и крв њихова била је запаљена

победом, вином и месечином. Њему је на једанпут дошло тешко око срца, баш кад су се спремали да побију мушке укућане — женске је најпре чекало бешчашћење. Учинило му се као да му је у том часу умрла мати или сестра или тако неко сасвим блиско његов. И онда наједанпут стаде пред своје другове; помислио је, како ће ове јадне жене остати незаштићене кад се побију њихови бранитељи, и он повика: Браћо! не убијајте! Душу им нисмо дали, што да им је узмемо. Ако не можемо спасти чији живот, што да уништавамо оне, које не морамо! Другови му се најпре зачудише, а кад их он стаде заустављати, један га од њих удари кундаком у груди и он паде онесвеснут.

Александар. На то је неки Назарен!

Доктор Ниле. Није то ни доцније постао, а као војник се одликовао и добио медаљу за храброст.

Владимир. Можда има неке нарочите симпатије да отрпи на себи неку срамоту — у рату срамоту од својих другова, у миру срамоту од своје кћери! Чини ми се, да има таких људи.

Доктор Ниле. Можда! Но било, како му драго, ставите сад тога мога простог, неписменог, некултивисаног опанчара и његово пожртвовање до у смрт према оном жалосном догађају из наших највиших духовних кругова, о којем сте недавно читали — где отац и мати своме синчићу од седам година, што приликом једне њихове свађе у страху тако несретно падне да остане богаљ — желе смрт и то тако не умеју сакрити, да јадно дете осети њихову жељу — сећате се још оног дирљивог писамцета његовог писаног пред смрт — и учини им по вољи, — само се обеси.

Иван (мирно, као одсутан у мислима). Човек не може да трпи доказ као ни сведока свога греха, ма како мали грех био. — Само окорели зликовци траже себи друштво, можда за то, што им је тешко да сами поднесу цело зло своје природе.

Владимир. Али докторе, твоја два примера не могу се упоређивати један с другим; међу њима не може бити везе ни паралеле.

Иван. Нема те ствари на свету, која са другом којом нема везе. Све на свету зависи од свега и стоји у вези са свима.

Александар (с нешто зловоље). Како би било, Владо, да ми оставимо наше дијалектичаре, нека сами расправе и одреде суптилну разлику и везу између једног доброћудног опанчара и једног представника културе, који је имао ту несрећу, да осети сувише тешку казну за нешто, што је само величина његова духа могла осетити као грех. — Иван и Ниле долазе сад у свој елеменат, па им ми нашим присуством можемо само сметати, а они нама постати досадни.

Владимир (устајући). Имаш право. Да то избегнемо, ми се уклањамо. — Због ом, Иване! До виђења драги Ниле! Поздрави твога опанчара, у коме си нашао Христа као руски писац у свом смрдљивом мужику. (Руковање и опраштање).

Доктор Ниле. Кад научне и филозофске доктрине у свакој травци, у сваком мртвом камену налазе Бога, зашто да ми не нађемо у души живог људског створа Христа, о чијем се божанству у осталом чак сме и сумњати.

Александар. Чувај се само, драги Ниле, да тражећи Бога не нађеш ђавола. (Полазећи вратима).

Доктор Ниле. По предању је и творац и господар ђавола, Луцифер био некад анђео божји; дакле, кад се одвојио, отпао од Бога, он је постао ипак само део, отпадак од онога што је пре био.

Владимир (на вратима). Али ако је сасвим изменио своје биће?

Доктор Ниле (весело). Да, да! Ми живимо у времену, када и елементи мењају своја бића. Ха, ха, ха!

Иван. То је да човек поверује, да парадокси имају дубљег смисла од речи, које их изражавају.

2. ПОЈАВА

Иван и **Доктор Ниле** сами.

Иван. Но, драги мој, сад смо сами. — Тако се радујем што си дошао. Чисто осећам да имаш неко велико, пријатно изненађење за мене. — Је ли да имаш? — Ја то осећам. — За то си се тако узбибњио: хоћеш силом да сакријеш да имаш неку радосну новост за мене.

Доктор Ниле (устежући се). Новости имам за тебе, али на жалост не могу веровати, да ће ти бити пријатне.

Иван (с болом). Непријатних новости за мене више нема, после бола, који ми је задала Агнеса. Моји добри пријатељи, који су тако доброћудно правили шалу са мојим рањеним срцем, и не слуте како је њихова шала горка и неправедна. — Но ти, драги Ниле, знаш све, знаш шта је мени била та девојка и ти једини знаш, и ја се не стидим да пред тобом покажем свој бол. — (после кратке паузе). — Реци ми само, како је било могућно да ме она одбије, кад — ко — после свега — и кад си и ти сам, који њу познајеш колико и мене, био уверен да ме она искрено воли? —

Доктор Ниле. Заиста сам био убеђен у то, и не бих знао објаснити њен поступак, да међутим нисам сазнао ово што знам, и што ми је тако — тешко — да ти искажем.

Иван. Али шта то може бити? — Може ли бити чега, што ми ти не би хтео поверити?

Доктор Ниле. Заиста не, Иване. Ти мораш знати све и ја ћу ти све и казати. — Видиш, од данас ми поступак госпођице Агнесе Контићеве изгледа — бар разумљив.

Иван. Како то, објасни ми!

Доктор Ниле. Она се бојала твојих добрих принципа, твоје племенитости, великодушности, коју свака велика љубав тешко подноси — бојала се, јер — је наслућивала катастрофу — своје породице.

Иван. Катастрофу? Ти говориш о катастрофи породице генерала Контића? Како, шта то значи! Ја те не разумем. За име света говори већ једном! — Ти ме остављаш у неизвесности која убија.

Доктор Ниле. Ја ћу ти одмах све открити. — Ја сам мало час пред нашим пријатељима својом речју посведочио част генерала Контића, и ти си на то готов био да за његову част заложиш своју главу. —

Иван (с ужасом, схватајући). Ниле! — То није могуће!

Доктор Ниле. Све је истина! — Јутрос ме је генерал при мојој уобичајеној посети задржао на само, и молио ме, управо преклињао, да му, што је могуће брже, још до вечерас набавим извесну суму новаца, која му је неопходно потребна ради неких обавеза. — За то сам и пожурио мало час да Саши и Влади скренем пажњу са ге-

нерала, и ударио сам у оне анегдоте, до којих ми данас није ни мало стало.

Иван. Генерал Контић и проневере, оседело поштење и частољубље и злочинство утаје, — може ли се то сложити у једном лицу!

Доктор Ниле. У нашем времену и нашем друштву и то је могуће. — Још горе од тога што слутиш: Генерал Контић, прослављени јунак, идеал војника, узоран муж и отац, огледало поштења — учинио је велике проневере за љубав једне метресе, која је досад небројенима припадала и која је старога војника опчинила лукаво и наивно као мачка, па кад га је опљачкала, онда га је оставила његовој судбини. Гурнула га у пропаст и још се сигурно ђаволски церила, кад се он почео рушити доле.

Иван (одлучно и решено). Заиме Бога, Ниле, ако је Агнеса то наслућивала, ако је она то сазнала, како је зато могла одбити моју љубав! — Каква сметња нашој љубави могу бити часни — или — нечасни поступци њеног оца?

Доктор Ниле. Знао сам, да ћеш то помислити и чекао сам (с тугом). На таке помисли доводи љубав и мање племените људе, него што си ти. Али, да, ето, Агнеса се бојала баш те твоје веће, више племенитости, јер — но, јер — Али, драги Иване, морам ти рећи, да ти ту девојку мало познајеш, јер ти у опште не познајеш жену.

Иван. Реци ми све што мислиш и све што хоћеш, ја ћу од тебе све примити. — (горко). Добро, ја не познајем Агнесу, не познајем жену. Лепо, па реци ми ти, помози ми ти твојим знањем и познањем да је повратим себи, помози ми па ћу благосиљати час када сам те први пут видео.

Доктор Ниле. Чекај прво да испитамо ствар, па ћемо онда ваљда наћи и неког начина, да се поремећена хармонија поврати. — Дакле, видиш! прво и прво, требао си приметити, да жене обичноураде противно оном, што смо ми од њих очекивали. — Оне су од памтивека приморане на претворство и оно је постало њина друга природа. — И оне, чија ти душа изгледа као расклопљена књига, покажу ти, да си погрешио што си веровао речима исписаним на странама те књиге; и уживају што ниси имао ока за оне тајне између редова.

Иван (као ужаснут). Верујеш ли ти, да се Агнеса претварала у својој љубави према мени?

Доктор Ниле. Не, то не верујем и не мислим. — Ја отприлике мислим ово: Агнеса те је искрено волела, управо можда више поштовала и дивила ти се, обожавала те. — Кад је наслутила несрећу и срамоту, која очекује њеног оца, па и њу — њена је љубав дошла у сукоб са њеним поносом, њеном гордошћу. — Јер Агнеса је горда, горда као све ретке жене. — И ето, ја се бојим да Агнеса, горда и поносита као краљица, неће моћи хтети да љубављу својом испроси своју част и срећу, част своје горде крви, она толико прошена и ни од кога још недомашена! — За то сам ти рекао, да се она боји твоје великодушности, твоје готовости на пожртвовање ради спаса њене части.

Иван. Снагу за највеће пожртвовање дала би ми њена љубав.

Доктор Ниле. Ма како то тумачио, признаћеш, да се овом несрећом увукао један ружан, опако ружан услов у вашу љубав, а љубав не трпи услова, она хоће да је слободна и безусловна. — Али опрости ми, драги Иване! Место да те тешим, ја ти откривам само још црња сазнања.

Иван. Ја те такога волим, драги мој. — У осталом, видиш, твоја излагања разјашњују ми већ много шта, што ми је до овог часа било скривено.

Доктор Ниле (унет у своје мисли, као да и не чује његове последње речи). Ако је Агнеса једном стала на онај пут мисли и осећаја, онда је сама логика осећаја води даље. Она осећа да би, ако би је ти спасао, целог живота морала патити под свешћу тога, да је била на ивици презрења, на рубу срамоте и да није спасена својом личном моћи.

Иван. Али на тај руб она није ни доспела својом кривицом.

Доктор Ниле. Ма чијом кривицом доспели у неку опасну ситуацију, наш понос, потекао можда из нагона за самоодржањем, напрегнуће све наше силе, да се из опасности сами спасемо. Нико од нас не зна колико се људи сваки дан излаже срамоти, подлеже пороку, само зато, што им тај лични понос не дозвољава, да туђом милошћу буду спасени од срамоте, која им прети.

Иван. Ти, Ниле, дакле мислиш, да би Агнеса на рубу срамоте, на који је доведена, пре скочила у понор, ако тај скок стоји у њеној моћи, него што би допустила да је други неко, без њене воље, задржи од тога скока?

Доктор Ниле. Да, то је моје мишљење. Ја се бојим да сам сувише тачно прочитао Агнесине осећаје. — Јер, као што видиш, Агнесино поступање слаже се сасвим са овим мојим тумачењем. Она је одбила спасење, које би јој донела твоја љубав и пустила да се непогода неотклониво наднесе над њеном кућом, над њеном срећом.

Иван (с очајањем). Упропастити свог оца, своју рођену љубав, ради — својих Јуди!

Доктор Ниле. Ја се ипак надам, да ће се оно најгоре отклонити. Ја верујем да ће Агнеса неким неслућеним начином решити, или бар изазвати да се реши овај Гордијев чвор. У понижењу, у срамоти — она ће потражити средства за спасење.

Иван (ужаснут). Ти ваљда не мислиш, да би Агнеса могла учинити нешто — нешто изван појма части!

Доктор Ниле (скоро сурово). Ја просто на просто рачунам и имам разлога за то: да ће она потражити помоћи од Николајевића, од Петра Николајевића.

Иван. Од њега, Петра Николајевића, чије је љубавне гонидбе одбила?

Доктор Ниле. Као што је одбила тебе. — Морам да будем суров, да бих био праведан. Опрости ми ту отворености, Иване. — Видиш, ако је Агнеса имала разлога да одбије Николајевића, када се уверила да је у њему преварена; онда има још више и племенитијих разлога да одбије тебе, када је осетила да си ти у њој, ма и без њене личне кривице, преварен. — Њено високо часто-љубље пре ће поднети и опростити да она сама буде преварена, него да она другог превари. — Зато се ја бојим, да ће се она пре вратити Николајевићу, него примити спасење из твоје руке. — Најзад она осећа колико је она фатална била за тога човека, и можда верује да би га могла спасти, да јој је то управо дужност. — Ко ће знати све њене мисли.

Иван. Али како је то могућно? Какви су то разлози, које ја просто не могу да разумем.

Доктор Ниле. Ја имам за моје мишљење више него разлоге, имам — доказа.

Иван (пренеражен). Доказа?

Доктор Ниле. Да, доказа! — Агнеса се ових дана распитивала за Николајевића, где станује, како живи, кад је код куће.

Иван. Агнеса, — Агнеса, — то? — Је ли могућно? — И ти ми то тек сада казујеш? —

Доктор Ниле. Непријатне ствари тешко је рећи људима, који су нам блиски.

Иван. Одбити моју љубав, да се понизи пред једним бедником, једним — —

Доктор Ниле. То је нека врста перверзног частољубља. Пред човеком, којега високо ценимо, који нам је идеал, нама је тешко учинити нешто што нас понижава, што има изглед недостојнога. — Али пред горим од себе, пред човеком, којега презиремо, ах, — који од нас није учинио нешто ниско, стидно. — Човеку је често неко особито уживање да се понизи пред горим од себе, да би му постао раван и пристао у његово друштво. — Тако Агнеса, да се не понизи пред твојом жртвом, може се понизити до своје жртве. Ако њен понос не допушта, да попесе на себи неку срамоту пред тобом, о, она ће се с уживањем понизити пред човеком, коме само осрамоћена Агнеса Контић може бити равна.

Иван. Твоје су, Ниле, мисли ужасне, и твоје речи фаталне.

Доктор Ниле. À propos, фаталних речи. Видиш, Иване, ја верујем у неку необјашњиву фаталну моћ речи. Сасвим обичне, просте речи, изговорене неким нарочитим нагласком, у некој нарочитој прилици — могу да имају фаталан утицај, кобну моћ, чак на друга лица. — Ето, на пример, јеси ли ти чуо да се неко, коме је свечано попређено да ће ту и ту, тог и тог часа погинути, склонио и избегао то место, тај час. — Не, напротив. Такав човек већином чисто сам тражи, изазива своју судбину да се испуни, изазива је, као што си ти мало час рекао, и ако си то друкчије мислио.

Иван. Али какве то везе може имати са Агнесом? То не разумем.

Доктор Ниле. Врло разумљиве везе. — Николајевић је у једном узбуђеном часу рекао, она то зна, да ће Агнеса Контић доћи још њему на ноге, да моли његове милости. — Ако те просте речи, заиста, имају ону фаталну, привлачну силу на Агнесу, ако оне имају за њу значење судбине?

Иван. То је страшно: гледати несрећу пред собом и не моћи је отклонити.

Доктор Ниле. Ко се једанпут измирио са својом несрећом, и саживео се с њом, томе је често криво ако му неко хоће да уклони несрећу.

Иван. Та, ужасна мисао! Агнеса да се преда Петру Николајевићу.

Доктор Ниле. Иване, ти не треба да кријеш пред собом, да је она пре познанства с тобом имала симпатије, чисто телесне симпатије за тога човека, о чијој се лепоти бајке причају. — Ти си је привукао својим духом и симпатије тела биле су побеђене. — Али у критичним моментима, у моментима опасности, када у првом реду раде инстинкти и нагони нашег тела, они се могу пробудити, или, боље, побунити.

Иван (којему се једна мисао фиксирала у души и не може да схвати свога пријатеља). Али, Петар Николајевић — један ноторан блудник и распусник, лакомислен богатун, који мисли и ради као да му је све дозвољено; од онога типа људи које ја највећма мрзим, који живе само за инстинкте и по инстинктима; човек, којега је баш главом генерал Контић нагнао да се уклони из војске због његове безграничне лакомислености.

Доктор Ниле. Имај на уму, Иване, да је он пре тога био смртно заљубљен у Агнесу, и тек кад га је она одбила, он је тако рећи систематски, као из принципа пошао странпутицом. На његовој страни је и нешто мало права, права слепе, луде љубави да се освети за своје понижење. — Помисли све то, па ћеш блажије ценити његове лакомислености. Тога човека сви ми судимо и осуђујемо, а не знамо тачно ни црте његова лица, које видимо, камо ли лик његове душе, који не видимо. —

Иван. Видимо и познајемо његова дела, његове поступке.

Доктор Ниле. Што више познаш људе, све ћеш их мање ценити по њиховим делима.

Иван (јетко и горко). Знам већ, да ти уживаш да браниш све што је рђаво.

Доктор Ниле. То нам је човечанска држност, јер добро не треба одбране, оно се само собом брани и заступа. — Но ја ти не замерам што за Николајевића немаш другог осећања до презрења и мржње. Ви сте две стране живота, које се никад не могу једна с другом спојити и измирити. Он је човек од живота, који од живљења нема кад да мисли; а ти си човек од мисли, теби мисли не дају живети (са нагласком и значајно). — А сада збогом Иване; морам хитати, јер сам се и сувише задржао. (Одлази).

(Иван му несвесно климне главом, као да и не осећа његов одлазак. За тим задубљен стоји. После кратке паузе).

Иван. Мени мисли не даду да живим? — (Затим нагло као да се сетио нечег). Ниле, Ниле! (потрчи вратима и сукоби се на њима са доктором). Ти си се сам вратио?

Доктор Ниле. Да, учинило ми се као да сам нешто заборавио, управо као да си ми ти нешто заборавио рећи.

Иван. Ти почињеш читати моје најтајније мисли. Већ ме бива страх од тебе. Ти ме пипаш по души, ослушкујеш покретање ћелија мога мозга, још пре него што из њих постане мисао. —

Доктор Ниле. Очекивао сам, да ћеш ми ти нешто рећи — не знам ни сам шта, ал све ми се чини да ми ти то ниси рекао, и зато сам се вратио.

Иван. Заиста, хтео сам да ти нешто кажем; управо, — хтео сам да те питам — знаш ли ти јеси ли мислио на какав начин, да се ова — страшна — ситуација промени?

Доктор Ниле (с веселошћу). Ти хоћеш у овом истом часу да ме демантујеш. — Твоје питање значи да си решен учинити нешто пре него што си смислио шта! Да! — Љубав гони и најтромијег философа на акцију. — Али, драги мој Иване, нисам ни мислио ни смислио никакав начин.

Иван. Онда ми обећај да се нећеш смејати, кад ти ја кажем, шта ми је прохујало кроз свест, и ако још нисам имао времена да то јасно запазим и разазнам. — Је ли, Ниле, ти се слажеш са мном у овом једном: да се Агнеса мора спасти и вреди да се спасе несреће, која је чека било

од њеног оца, било од ње саме, ако би твоја предсказања била тачна. — Агнеса се мора спасти, ма и против њене воље.

Доктор Ниле. Задржати је од скока у амбиз — против њене воље, је ли?

Иван. Да, ја мислим, да о једној такој дужности не може ни бити сумње. — Али, сада када сам то изрекао, већ ми изгледа да је то тако тешко. О, овде и најпростије ствари, најпримитивније, најпојмљивије дужности имају неке кобно накажене стране.

Доктор Ниле. Душевна бура, као и атмосферска даје стварима нагрђене, страшне, неприродне изгледе. — Кад се бура стиша, хармонија ствари ће се повратити и све ће добити свој правилан лик: љубав ће опет постати љубав, која је у бури добила изглед мржње, накажена очајањем, и доброта и милосрђе, које се у бури излагало смрти и добило изглед патње, постаће символ наде као Нојева дуга.

Иван (тронут). Драги мој Ниле! Како си ти добар! Твоје су речи као мелем мојој души, оне су као вода живота за моје увенуле наде. Ти дајеш крв и срце мојој одлуци, која је обамрла у мени још у самом часу у ком се зачела. — Слушај, Ниле, ја сам решен, да избавим генерала Контића, тајно, незнано, да буде то као изненадна помоћ од непознатог пријатеља, или сродника, какогод ти нађеш да је згодније. — Обавезе не тражим никакве. — Нека Агнеса буде са свим слободна — према мени, и према другоме. Ја ћу се уклонити, да, отпутоваћу сутра, не, још вечерас, на дуже, на неодређено време на страну, ради мојих даљих студија — је ли?

Доктор Ниле. И ти си се на то решио? Ти би тај терет могао на себе примити?

Иван. Ја ти говорим своје намере онако како ми се у глави рађају. У часу кад ти их говорим, осећам сам тешкоће, које искрсавају. — Што се мене тиче — ја ћу свој део терета трпљиво носити. — Али, они, Контић, Агнеса? Мора бити нетрпљиво тешко незнати свога добротвора, немати наде да му се можеш одужити, или бар само и захвалити.

Доктор Ниле. Ко нам спасава живот, томе се никад ничим не можемо одужити. — Шта онда чини, ако га знамо?

Иван. Колики мислиш да ће бити дефицит генералов?

Доктор Ниле. Мислим око четрдесет хиљада динара.

Иван. Скоро половина мога имања! — Но свеједно! Мени новац не треба, моја је каријера осигурана и без њега. У осталом тим се лакше могу одвојити од њега, што сам га без икакве своје заслуге — наследио. — Ево, Ниле, ја ћу ти предати ове новчане књиге. Извадићеш педесет хиљада и предати генералу колико му треба. Са остатком ја ћу отпутовати, па ће моћи изгледати, да сам због пута и подигао новац — је ли? И нико неће ништа даље знати, осим тебе, је ли, Ниле? Но, одобраваш ли мој план? — Да, ти си у праву, Ниле. Било би ниско искупити новцем руку једне Агнесе Контићеве. — А (с очајањем, које расте до суза у грлу), ти бар, Ниле, нећеш замерити своме пријатељу што је принео једну малу жртву — на гробу — своје сахрањене љубави. (Иван се нагло окрене прозору и гледа у башту. — Доктор Ниле прилази му тихо, меће му руку на раме, после кратке паузе).

Доктор Ниле (одлучним гласом). Иване! Ја сам оптимиста, ја верујем у победу доброга над злим. Проћи ће ова бура, која је тако сурово раздвојила две племените душе — и ствари, које сада изгледају нагрђене, добиће опет своју лепоту. — Али, да, како ћу Агнеси објаснити твој изненадни одлазак?

Иван. Ја ћу отићи сам да узмем опроштај и објаснићу им то.

Доктор Ниле. Иване, бравос! Твоја ме решљивост изненађује. У добри час! — Због ом, сад! (Одлази).

Иван (замишљено шета по соби, стаје пред прозор, опет шета, нехотице говори као за себе, „мисли на глас“). Да ли је то добро, што је урађено? (тргне се од свог гласа и застане. Улази нагло Александар).

3. ПОЈАВА

Иван и **Александар**.

Александар. Да ли је још ту Ниле? — Није? — Како га нисам срео!

Иван. Отишао је овај час. — Мора да си дошао другим правцем. — А шта ти треба?

Александар. Заиста, то је интересантно. — Морам га наћи. Морам му то испричати још овог часа. — А куда је он отишао?

Иван. Не знам! — Но, шта имаш да му причаш? Што си тако тајанствен?

Александар. То је заиста чудновато. — Замисли само, можеш ли ти то замислити: Жена и кћи оног његовог опанчара, знаш, што нам је мало пре ту причао, ухваћене су на злочину и признале, да су оне отровале опанчара, није се сâм отровао. Оне су отровале и дете, које се још није било подигло од болести. Мислиле су, неће се приметити, као да је дете умрло од болести, а деда за њим од туге попио отров. Ал срећним случајем открио се њихов злочин и оне су одмах све признале.

Иван (као не верујући) Заиста?

Александар. Сад ми баш све прича судски иследник, који је вршио испит тровачица.

Иван. Али можда су то нека друга лица.

Александар. Не, не; баш та иста; тај Нилов опанчар. На саслушању признале су, да је дете Ниле лечио и све друго потпуно је идентично Ниловој причи. — Али, где је он? Морам га наћи да га изненадим новостима.

Иван. Ти имаш неку врсту злурадости да му то кажеш!

Александар (смешећи се). Може бити. — Свакојако, радознао сам на његово мишљење сад.

Иван. Оно ти се само каже. Може доброта, пожртвовање, самилост да изазове већа зла, но што би се десила без ње, као што топлота сунчева од које све на свету живи убрзава у трулим организмима процес распадања, који се без топлоте може да успори. — Сиромах опанчар! Ја га искрено жалим! Како је кобна његова доброта! (чисто згрожен при овој помисли). Да се чинио невешт, неизбежни злочин био би извршен, о, шта више, био би мањи и он, сиромах опанчар не би платио главом. — То је коб! (Клоне на отоман. Но брзо се поврати). Па ипак, видиш пријатељу, и кад би свака доброта имала овакав исход — она би била за углед и човечанство би без ње било као свет без сунца.

(Чује се тихо куцање на вратима. На Иванов глас: Напред! улази Петар Николајевић. Видећи да Иван није сам, у недоумици остане код врата).

*

Петар Николајевић (човек од својих 30 година, необичне лепоте, мрке масти, свестан своје лепоте, но ипак не уображен; са меким мало набораним очним капцима човека који воли телесна уживања. Ход му одаје скорашњег војника). Извините, господине Павловићу, мислио сам, да ћу вас наћи сама. (Као повлачећи се).

Александар. О молим, молим, останите само. Ја сам, као што видите и иначе устао да се опростим са Иваном. — Ја ћу вас одмах оставити. — Збогом, Иване (Руковање). — Препоручујем се, господине Николајевићу! (поклон; — одлази).

4. ПОЈАВА

Иван и Петар.

Петар (прилазећи Ивану, који је за све време нем од изненађења). Мислим, да нема потребе да вам се казујем ко сам, господине Павловићу. — Ви ме без сумње знате, као што и ја вас знам.

Иван (уздрхталим гласом). Заиста ја вас знам. Но ипак, допустите, ваша ми посета изгледа веома чудновата. Како да објасним ваш долазак? Шта вас је навело, да ме потражите, господине Николајевићу?

Петар. Будите искрени, господине Павловићу, и признајте ми отворено што осећате у себи, да ме није могао нико други довести овамо но она особа, која је невиђено ушла са мном у вашу собу и коју и ви, као и ја, видите живо између нас.

Иван. Нисам ни видовит, нити патим од халуцинација и не видим никакву особу између нас, господине Николајевићу.

Петар (с благом иронијом). Немате потребе, господине Павловићу, да се одричете дарова, које једна виша моћ — песници је зову љубављу — даје и нама, обичним смртнима, а камо ли не би тако ретким, изузетним духовима као што сте ви.

Иван (љутито и строго). Ако сте дошли да ме вређате, онда ћу бити принуђен да вас ућутим на правила реда и учтивости.

Петар. Нећете имати потребе за то, господине Павловићу, јер сам ја дошао у много лепшој намери него што ми је ви супонирате.

Иван. Будите јаснији.

Петар. Ви будите мало отворенији, јер се иначе бојим да ћу морати напустити лепу намеру, која ме је вама довела.

Иван. Ја вас никако не разумем. Какву отвореност тражите ви од мене?

Петар. Ону, на коју имам нека мала права.

Иван. Права?

Петар. Да, права; а ви из истог разлога дужности да ми је покажете.

Иван Ви морате сами осећати, да се у овом стилу нећемо никако споразумети. Онда ме узалуд морите вашим присуством. — Ако сте дошли ради неког објашњења, изволите наћи друкчији начин изражавања.

Петар. Одмах ћу бити јаснији, господине Павловићу. — Ви сте ми мало час рекли, да не видите никакву особу између нас, и ако је од првог мог корака преко вашег прага ви осећате овде. То ме је нагнало да вас замолим да будете према мени отворенији. Јер кад ви хоћете да сакријете од мене оне ствари, које ми се не дају сакрити, како бих могао очекивати од вас да ми откријете ствари, које — но, које су још веома затајене и скривене и ради којих сам се ја управо и решио, да вас посетим. Ја мислим, да имам нека мала права да тражим од вас ту отвореност и да сте ми је ви дужни показати. — И моје право и ваша дужност имају један исти разлог у нашој — заједничкој несрећи, нашем заједничком фатуму, господине Павловићу.

Иван. Извинићете, господине, ја с вама не могу имати ничега заједничког, па ни заједничке несреће.

Петар. Гоните ме да вас истог часа демантујем (благо, и поверљиво). Ви имате са мном заједничко оно највише, што је смртнима дато — љубав; и оно више од тога највишега: бол и несрећу љубави!

Иван. Ако сте ради да ме исповедате, господине Николајевићу, морам вам приметити, да бих ја међу свима људима за исповедника себи најмање вас изабрао.

Петар (са иронијом). То је ствар укуса, личног избора. — Видите, ја сам међу свима људима најпре и једино вас изабрао за свога исповедника. — Јер (опет са добрим осећајима) ја сам дошао да вам се исповедим.

Иван. Али, извините, молим вас; ја ни мало нисам расположен да слушам вашу исповест. Ви ћете ми указати велику љубав ако ме од тога поштедите.

Петар (јетко). Ту вам љубав не могу указати, господине Павловићу. — За то вас молим, да изоставите ове ваше боцке и ударце. — Они су најпре сасвим излишни, затим и сасвим без ефекта, а могу на крају крајева имати и рђавог по вас ефекта. — Знате ону причу о јунаку, који је наишао на дива и почео га ударати својим буздованом. Див га најпре опомиње да га остави на миру; а јунак мисли да га то див моли за мир, јер га се боји, те је још насртљивији. На послетку диву не остаје ништа друго — него да јунака једним ударом своје песнице смрви и — залепи као тесто за земљу.

Иван. Ха, ха, ха! Ви сте, дакле, тај див, господине Николајевићу! Извините, нисам знао.

Петар. Можете се до миле воље смејати, нећу вас корети, јер се ви вашим смејањем сами карате. Ви хоћете њиме да уништите ону моћ, која и најслабијем створу земаљском даје дивовску снагу. Али да, ви сте учењак, ви иначе учите да има огромних природних, физикалних снага затворених у најнезнатнија, најситнија тела.

Иван. Но, господине Николајевићу, да не бисте добили вољу да ме уверите и о свом познавању природних и философских наука, видим, да ће бити најбоље да саслушам ствар, ради које сте ме удостојили ваше тако чудноватe посете.

Петар. Ту ствар, господине Павловићу, више нећете дознати. Јер, видите, ја ћу вам отворено признати, да сам у овом разговору с вама досад изгубио много од поштовања и очекивања, с којима сам вам пошао. И то ме је жао, врло жао.

Иван. Кад бисте знали, колико ми је мало стало до вашег поштовања, онда заиста не бисте имали шта да жалите, јер нисте имали шта да изгубите.

Петар. Но, све једно, господине Павловићу! Отрпећу и ваше презрење, ваше усиљено омаловажење. — Но, добро! — Молим вас, хоћете ли бити ипак тако добри, да ми кажете, да ли знате што о афери господина генерала Контића.

Иван (гневно). Ја вам препоручујем, да преда мном ни речју више не споменете кућу генерала Контића. — Можете ли ви имати још толико такта, да увидите, да је за мене до крајњих граница непријатно говорити с вама о тој теми?

Петар. Али, господине Павловићу, ви се без нужде жестите, сасвим без нужде. Не ви, него ја сам принуђен да се жестим, да примим ваше увреде, јер морам да рашчистим с вама једну ствар, која се живо тиче мене и, на несрећу моју, тиче се и вас. О, верујте, ја бих био срећан, да се она вас не тиче, ја управо жалим што се она вас тиче, ја сажаљевам — (с презрењем и болом) не вас, него себе што се она вас тиче. Мени је ружно, гадно што се она вас тиче, јер овакав, каквог вас видим пред собом, — ви сте прилично бедни, господине Павловићу.

Иван. Ипак се осећам толико изнад вас, да ме ви не можете увредити. Ви ми можете само и даље као каква несносна ствар досађивати.

Петар. Нисам ни дошао да вам досађујем себе ради, него ради нечега, што се и вас тиче.

Иван. Откуда ви налазите за потребно да се плећете у ствари, које се мене тичу? — Уосталом ви сте једном за свагда одстрањени од тога нечега, од те ствари како се ви изражавате. —

Петар. Дакле смо ипак дошли до теме. Да, одстрањен сам од ње исто онако (спремајући удар и као испитујући како ће он дејствовати) — као што сте сада одстрањени и ви. И кад ви присвајате себи право да се бавите том ствари, од које сте одстрањени, онда то право и ја себи присвајам с том разликом, што ја не придајем себи толико важности да га за себе искључиво присвајам.

Иван (чисто не верујући). Ви, дакле, знате? . . .

Петар. Да, ја знам све. Ја знам тачно стање и целу истину о афери генерала Контића.

Иван (охрабрен). О, то верујем: вас извесни посвећени у ствар људи и обележавају као . . . потказивача.

Петар (с тешко уздржаним гневом). Да нисте и ви међу тима посвећенима, господине Павловићу?

Иван. Извесне црте вашег карактера, ваше непријатељство према кући Контића, ваше толико пута изражено осветољубље — дају ми права да то мислим и верујем.

Петар (одлучно). Не сматрам за потребно да вас разуверавам. Ви ћете убрзо сами сазнати своју заблуду. Онда ћете се стидети ових својих речи, господине Павловићу, и овог вашег понашања. — Но сад све једно. — Афера генерала Контића постоји и данас сутра биће на дневном реду пред јавношћу. — Али са том афером стоји и једна друга афера у вези, а та друга се вас и мене тиче.

Иван (као уплашен). Али ви не можете ништа даље знати, то је сасвим немогуће!

Петар. Одмах ћу вас уверити, да ја још много, врло много знам.

Иван. Ви, ви?

Петар. Ја, господине Павловићу, ја!

Иван (савлађујући се). Но, заиста сам радознао шта ви још знате.

Петар. И сувише сте одали своју радозналост, господине Павловићу. Но ја ћу вам је одмах задовољити. Видите, ја знам, да је госпођица Агнеса Контић одбила вашу руку и ја сам то сазнао пре вас самог, пре вас, много пре вас, јер ви сте то сазнали једва дан два пре него што ће то сутра знати цео свет.

Иван (пренеражен). Пре мене? — Од кога сте ви то могли сазнати пре мене?

Петар. Нећу вас без нужде мучити господине Павловићу и одмах ћу вам признати, да то нисам ни од кога сазнао. Нисам то ни од кога ни могао сазнати, јер је то пре вас знала само једна особа на свету — сама госпођица Агнеса. А од ње то нисам могао сазнати, јел'те, господине Павловићу?

Иван. Па откуд онда знате то?

Петар. Досад сам то само слутио, а сад сте ми ви, и ово ваше питање сами потврдили истинитост моје слутње.

Иван. С којим разлогом сте ви то слутили? Шта вам је дало основа за вашу слутњу.

Петар. Немојте се стидети, господине Павловићу, што сам то ја слутио, а ви нисте. Не, ја се тиме не поносим ни најмање. Разлози су моји сасвим прости: Ја сам много, много пре вас познао и познавао госпођицу Контићеву, и ја сам много, много пре вас сазнао за аферу њеног оца. Мој живот, који ви толико презирете, да због њега

смртно мрзите и моју личност, живот једног, лакомисленог блудног сина дао ми је прилике да то сазнам. Ви затворени у ваше мисли, изгубљени у вашим идејама, нисте могли ни сањати какав вам удар спрема лакомислени живот, који ви презирете; можда до овог часа нисте то ни веровали!

Иван. Оставимо то на страну. Реците ми, молим вас, како сте могли ви извести из тога закључке о понашању госпођице Агнесе према мени?

Петар. Јер сам искусио на себи снагу њеног духа, величину њене гордости, управо њеног поноса, оног поноса, који у нашој јадној средини имају све отменије душе. — Знајући то, слутио сам, да Агнеса, када сазна за аферу свога оца, у гордости својој, под том срамотом неће моћи примити вашу понуђену руку.

Иван. Опростите ми господине Николајевићу, ја сам вас увредио; био сам према вама неправедан, више него неправедан. О, ја се искрено кајем, ја признајем да сте ви много пре заслужили моје поштовање, него моју суровост. Ја сам вас погрешно ценио, ја вас нисам познавао, господине Николајевићу. Опростите ми.

Петар (са циничком суровошћу победиоца, који је докопао своју жртву). Умирите се, господине Павловићу, умирите се. Ви немате потребе да ми се извињавате, ја немам шта да вам опростим. Ја вас жалим, жалим вас, као што сте ви мене требали жалити. Но, било и прошло. Нашто сад задоцнеле сентименталности! Мени није до тога. Да сте били отворенији према мени, ми бисмо одавна били на овом месту, и уштедели бисмо себи доста муке и горчине. Но, ипак смо дошли до главне ствари, и можемо је сад отворено изнети на средину. Дакле, укратко речено: Како се мислите ви, господине Павловићу, понашати даље према таком стању ствари, шта мислите чинити?

Иван. Али за име Бога, господине Николајевићу, како можете тражити од мене да вам откријем своје мисли и намере, које још ни мени самом нису јасне?

Петар. Дакле, опет неповерење? — Сунце се за часак показало на ведрини, па се одмах сакрило за облаке. — Но, но! — Ми ћемо мало причекати да се оно опет појави; ми можемо малко и растерати облаке, да се оно опет појави. — Лепо. Хоћете ли ми рећи, господине Павловићу,

имате ли ви уопште каквих других намера, не морам знати каквих, осим те, да смирено отиднете у одстрањеност, на коју сте упућени? Но, шта мислите?

Иван. Допустићете, господине Николајевићу, да вам ја то нити сам дужан, нити могу рећи.

Петар (злобно). Бојите се, да вас ја не одам? — О, тога се немојте бојати. Ви ћете се сами одати пре, него што бих то ја учинио. Мене се немојте бојати, господине Павловићу.

Иван (уврeђено). Али ко вам каже да се ја вас бојим? Зашто да се ја вас бојим! Ја немам кога и чега да се бојим.

Петар (пригушено). Ја вам кажем, да ћете имати и сувише разлога да ме се бојите, ако овог часа не напустите све ваше (јаче) знане и незнане, јасне и нејасне намере и одлуке, које би могле нешто друго значити него да се уклоните са места, са ког сте упућени. — (Шотмуло и брзо). За цело време вашег удварања госпођици Коптићевој, ја сам вас оставио на миру, нисам вам ни најмању непријатност причинио, и ако сам имао и права и моћи за то. Кад је већ цео свет почео говорити о предстојећој вашој веридби — ја сам и на то ћутао. — О, ја сам био решен, да угушим у себи бол због свега тога, да га нико и не примети; решен сам био да поднесем и то — да госпођица Агнеса постане ваша. — (јако). Али сада, када је све друкчије постало, но што сам мислио, када је Агнеса одбила да постане ваша — ја морам знати, морам то знати: хоћете ли се ви онако несебично помирити са својом судбином као што сам ја чинио, — или ћете се опирати пресуди, која вам је непријатна, — или ћете још покушати и тражити начина, да ту пресуду изиграте. — Ја морам знати ваше даље намере, господине Павловићу, и ви ми их морате отворено и искрено одати. — Јесте ли разумели?

Иван. Ви немате ни права ни моћи да ме на то нагоните.

Петар (гордо и разметљиво). Право ми даје моје досадашње страдање, а моћ ће ми дати моја — љубав према госпођици Агнеси; она, која ми је дала моћи да поднесем своје очајање, даће ми сада снаге да спречим ваше себичне намере. — И ја ћу их спречити — ма којим оружјем. Одговорите ми чисто и јасно: Хоћете ли се уклонити, или не?

Иван. Ваше претње могу ме само изазвати да останем силом где сам, и ако бих се драговољно могао решити да се уклоним. Али вама за љубав заиста не мислим се уклањати.

Петар. Ви дражите у мени звер чије нокте и чељусти не познајете.

Иван (мирно). И најљућу звер укроћује човек.

Петар. Та средства за укроћење моје звери немате ви.

Иван (опрезриво). Једно од најпоузданијих средстава имам, јер вас се ни најмање не бојим; све ваше претње баш ми ни труни не импонују.

Петар (у екстази гнева). Знате ли ви, да ћу вас ја убити, као — — (напери револвер).

Иван (хладнокрвно). Можете слободно. Ја сам без оружја. А и да нисам, не бих сматрао за потребно да се од вас браним. (Дуже немо посматрање противника).

Петар (спусти руку). Ви можете тако хладнокрвно да гледате смрти у очи? — Не, то ме изненађује, то ми улива респекта према вама, Иване Павловићу! Доиста не, овако се ствар међу нама не може свршити. — Имате право, ваша храброст има право. — Није до вас и до мене да наш спор решимо, заиста није. Њега има да реши Агнеса Контићева. Она има да бира: вас или мене. — Ви јој принесите ваше даре, а ја ћу своје. — Али ово вам кажем, Иване Павловићу: ако Агнеса Контићева прими ваше даре, вашу жртву, а презре моју — ја се бојим да то нећу моћи више поднети — онда, онда ће Авељ имати у мени свога Кајина! — Због Бога, Иване Павловићу, и не заборавите моје речи!

(Нагло одлази. Иван га немим запрепашћеним погледом прати. — Завеса).

(Наставиће се.)

НЕКОЛИКО ПЕСАМА ШАНДОРА ПЕТЕФИЈА

превео

БЛАГОЈЕ БРАНЧИЋ

Отаџбини

(Honfi dal).

Твој сам, твој сам домовино,
И душом и телом,
Од тебе ми ништа драже
На том свету белом.

Свети храм су груди моје,
Ти олтар у храму,
Ти стој! . . . За те порушићу
И ту цркву саму.

Ал ја ћутим, не говорим,
Не одајем људма:
Ти да си ми домовино,
Најдража у грудма.

Тајно идем свуд за тобом
Веран без престанка —
Не к'о сенка за путником
Лѐ за белог данка.

Ал као што сенка расте,
Кад се данак мрачи,
Расте мој бол, кад над тобом,
Небо се облачи.

И одлазим с верном браћом,
Да чашу дигнемо,
Да од судбе на твој живот
Нов сјај заиштемо.

У пехар се скотрљају
Две три сузе моје,
Ал ја пијем горко вино,
Горке сузе своје.

И за сваки пехар вина
Нудим пехар крви —
Твој сам . . . треба л' домовино,
Ја нек паднем први.

У домаји

(H a z á m b a n).

1.

Пространо поље пуно златног влаћа,
И чудних слика, зрака варљивог,
Е да ли видиш, ко се ево враћа?
Познајеш ли ме? Познај сина свог!

Давно је, кад сам под овим јабланом
Одмарао се, лепк'о задњи пут,
Шиљући поглед небу обасјаном
И пратећ ждралe, њихов чудни кут.

Кад но сам дому свог милог бабајка
Са сузним оком муц'о опроштај,
А с благословом пратила ме мајка —
Давно је давно прош'о дан тај.

Много се од тад родило година
И живот свој су изгубиле све.
Мене по свету ношаше судбина
На кoли среће вечно мењљиве.

Јер велики је свет школа живота,
И с мога чела цурио је зној,
Стрмени, трња и сваких страхота
Препун је живот — особито мој.

Свега сам досад свега окусио
И можда нико толико ко ја,
Горког пелена толико сам пио,
Боље да попих чашу отрова.

Али сад тешке заборављам дане,
Заборављам те црни јаде ти!
И спомен сваке муке издржане
Нек спере света суза радости.

Јер, где сам кус'о мед мајчиног млека
И прим'о меке љуље загрљај,
Опет се ево вратих из далека —
Опет у слатки стигох завичај. . .

Алфелд

2.

Што ће мени високих Карпата
Дивље горе романтичне дражи?
Јесу лепе но ја их не марим,
Моја машта висове не тражи.

Ниски Алфелд, раван као море,
То је мој свет, где сам обикао;
Као сужњем орлу за слободом,
Тако ј' мени за Алфелдом жао.

Зато машта и моја узлеће,
Да, над земљом лебдећи к'о тица,
Гледа међу Тисом и Дунавом
Где Алфелдска смешка се равница.

С плавог неба јарко сунце сија,
Бела стада видим из далека,
Сад је подне, стока бунар тражи,
Код валова мирно воду чека.

У ергели бêсни хати врините,
Кроз ветар се бâт копита чује,
Чикош виче и улар притеже,
А од остраг бичем попуцкује.

Код одаје у крилу ветрића
Љуљушка се класје родних њива,
Жива боја к'о смарагд зелена,
Цело поље весело покрива.

Амо слећу из суседног рита,
Дивље гуске у благом сумраку
И плашљиво с' опет горе дижу,
Кад зашушти ветар у тршчаку.

Подубље у пустари крај пута,
Стоји чарда проваљеног крова
Гости су јој пустарски бећари
И весели људи са сајмова.

Око чарде неколко топола,
Песковито тле једва их рáни
Ту се легу кобе крешталице,
Ту им гнезда нико не тамани.

Туда расте суморно ковиље,
А чкаља се плави цветић смешка,
Ту се под чкаљ, кад сунце прижеже,
Склања гуштер да у хладу лешка.

У даљини где се небо спушта,
Плави воћњак види се из таме,
А за овим к'о стуб сиве магле,
Гледа кула ког сеоца на ме.

Леп си, леп си, бар мени Алфелде,
Ту сам мајци спав'о преко крила. . . .
Ту нек покров на очи ми падне,
Ту би земља мени лака била.

Песма пáсâ и вуковâ

(Алегорија)

I.

Пасја песма

(A kutyák dala).

Фијуче студен ветар,
Облак је црн к'о јад,
Падају снег и киша:
Зи́мина близанчад.

А нас, гле, ни бригеша
На страшном ветру том,
Ми лешкамо у кујни
Милошћу газдином.

Ни ручак не морамо
Да набављамо ми,
Што газда не поруча,
То једу верни пси.

Бич, јест, да пуца каткад
И боли пуцњава,
Ал на псу рана — знате —
Зарасте за дан два.

И газду срдба прође,
Опет нас зовне све,
На тад му милостиве
Лижемо стопале.

II.

Вучја песма

(A farkasok dala).

Фијуче студен ветар,
Облак је црн к'о јад,
Падају снег и киша:
Зи́мина близанчад.

Страшна је пустош ово
Где станујемо ми,
Ниједног џбуна нема
Где би се склонили.

Ужасна студен споља,
Изнутра страшна глад,
Та *два* нас душманина
Бездушно киње сад.

А ено *трећи:* човек,
Што с пушком вреба плен,
Прас! прас! . . . и бели снег је
Крвљу нам орошен.

Студен и глад нас мори,
Зле су нам ноћи, дни,
Ал зато не ропћемо,
Барем смо слободни.

Напомене.

1.

Српски читалачки свет без сумње занима да позна које је првенче највећег мађарског лиричара. Овде приказујемо *другу* штампану песму Петефијеву: „*У домаји*“ (Hazámban), пошто смо већ пре десетак година у 202 књ. Летописа приказали *прву* песму под натписом: „*Пијанац*“ (A borozó). Обе ове песме угледале су света први пут 1842. год. а штампао их је тада најславнији естетичар мађарски Јосиф Бајза у свом часопису Athenaeum. Песнику је тада било 19. год. и био је ђак у Паши заједно с Јокајем. Тада се већ био истакао међу својим друговима у ђачком књиж. друштву, па се охрабрио, да изиђе с којом песмом и на јавност. Неисказана је била радост песникова кад је видео да му радове прима и штампа савесни и строги Бајза.

Напоминњемо још овде да је песма „Пијанац“ једина под којом се песник потписао својим правим именом: Petrovics Sándor. Јер се већ под другом својом штампаном песмом, коју овде у српском преводу доносимо, потписао Petőfi Sandor како се сам прозвао и под којим га именом данас цео свет познаје.

2.

Когод прочита песму *Алфелд* (Alföld) мора се сетити онога што је наш Бранко, Петефијев вршњак (рођен једну годину дана после Петефија а умро 4 године пре Петефија) написао о Стражилову:

Стражилово дивно Стражилово,
Многи те је у звездице ков'о,
Многи рече ао рајска слико!
Ал ко ја те рад не има нико.
— — — — — — —
Ал кад ми се већем смрћи мора,
Нек се смркне између ових гора!
Ту нек ми се ладна копа рака...
Ту ће мени земља бити лака.

Бранкова природа, дакле, љуби брда, по свој прилици зато, што је као карловачки ђак Стражилово заволео. Сасвим противно Петефи. Он се родио и одрастао на пространој угарској равници па су слике које је овде у детинству познао вечито му остале у души. Он љуби равницу која му је слика слободе. Томе даје више пута израза нарочито у својим песмама. Тако осим овде приказане песме Алфелд још напр. у песми *У завичају* (Szülőföldemen), која почиње:

Опет видим Алфелд...
Здраво рајска слико!
Ту ме роди мајка,
Ту сам на свет нико.
У овом сеоцу...
Здраво, село моје!
Чисто и сад чујем
Песму моје доје и т. д.

А *Разорена чарда* (A csárda romjai) почиње овако:

Ти алфедска дивна равницо без краја,
Ти си мени драга, ти ми слика раја....
Не марим за брда с главама до неба,
То су књиге коју превртати треба.
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —
О да може бити за чим човек жуди
Ја бих цео живот свој провео туди
— — — — — — — — —
Та поље је слика слободе прелепе
А слободе зраци нашу душу крепе...

ИЗ ЖИВОТА

од

МИЛАНА АНДРИЋА

◇ ◇

До Божје воље.

Млада ђурђевска зора почела да руди. Чини ти се: милијарде ружиних пупољака се развијају на раном сунашцу, онамо на истоку. Јутарња свежина измамила из постеље све што је здраво и вредно у вароши. Ко ужива у послу, и коме је мила своја мука и зарада, свак се дигао на ноге да отме што више од времена које јури као да га крвни душмани оштрим мачем гоне.

Бостанције — све таљиге за таљигама — извозе на пијацу своје ране производе. Млекарице се журе као на утакмицу. Ципеларски, папучарски, ужарски и други шегрти погрбили се под теретом што га износе на продају, — а Макса папуџија пијан батрга кући из механе.

Час по застајкујући да удеси поремећене кораке, сад узме звиждукати, сад опет удари у песму:

„Да сам газда, сву ноћ не бих спавō,
Све бих ланац по ланац продавō.“

И онда му дође да се од срца насмеје, па стане говорити као да некоме прича:

„Али, што је стоврaг тај мој имењак Макса опанчар, — ех! — таког не ће српска мајка више родити! Приклапало и лакрдијаш, — свуноћ бих га и гладан и жедан слушао. А ноћас, — ноћас је ремековао у обешењаклуку. Сад, док стигнем кући, моја Сока може читати док не промукне. Не ће ме ражљутити“.

*

„Добро јутро, мајстор-Максо!“ — довикнуће му један шегрт са сред улице.

„Боље ми је него теби“ — прогунђа Макса срдито.

„Је сте ли уранили?“ — опет ће шегрт.

„Уранио, да. А шта се то тебе тиче?“ — отшали му Макса са неким пркосом, и наслони се на зид па стане поругљиво мерити дечка с очима.

Шегрт потегне са натовареним двоколицама ближе к Макси, па спусти рукунице да мало предахне.

„Гле! Ти ли си то, Глишо! Сад сам те тек познао. Шта радиш?“

„Носим еспап на пијацу.“

„А, лепо, лепо. Само буди вазда вредан и послушан, па ће бити човек од тебе. А кад станеш на своје ноге, буди свагда трезвен и чуваран. Знаш ону што каже: Занат је златан. А пацуцијски је занат заиста златан. Какви бербери! Папуџије су први људи. А сад — пут под ноге па севај за својим послом!“

Шегрт иљуне у длане па их протаре. Дигне рукунице и упрегне се, не скидајући подсмешљива погледа са Максе. А кад је већ покренуо двоколице, пришабаће му још:

„Мајстор-Максо, ви канда ниете спавали ноћас?“

„Торњај се, док те нисам с овим кајишом!“ — изадре се Макса и појури к шегрту. Али на срећу, задржа га багрен усађен случајно баш ту украј тротоара. Да тога не би, Макса би — Бога ми — проклињао и онога који је измислио калдрму.

Шегрт је већ подалеко отпирио, а Макса обгрлио багрен па још увек гледи за њим, смешкајући се доброхудно и мрмљајући кроз зубе:

„Е, ви́ш ти унцутаровића, да би унцутаровића. . . . Не фали, да ће и мајсторици избрбљати. . . Хе-хе-хе. . . Чудна ми чуда! . . . Као да њен покојни мајстор-Гавра није ни једну ноћ пробанчио. Хојохооој! . . Да ми је толико крава, — па ма све саме буџе биле!“

На послетку звиждне оним истим ритмом као оно „хојохооој“, и опрости се од багрена. Али, преплећући с ногама, нехотице се окрене и пође натраг.

Опет му дођоше у памет опанчарева приклапања, и удари у смех, готово да се угуши.

На срећу — и томе се нађе лек.

„А шта је то, Максо?“ — зазвони у тај мах одважан женски глас. „Та ти си опет пијан. Данас ће, дабоме, бити опет плавмонтог? Срам те било!“

Ту је буквицу очитала мајсторица Софија, удова покојнога Гавре папуџије, код кога је Макса изучио занат и седам година радио као калфа. Мајсторица је после смрти свога мужа наставила папуџијски занат, и Макса би можда и дан данас код ње као калфа радио, да уз мастор-Гаврину кућу није била кућа једне старе госпође, удове капетанице, и да код те капетанице није служила Сока, и да у Соке нису биле очи као на зејтину, те се момак полакоми на те светле очи. А кад је Сока то спазила, — никада ни да трепне, а камо ли да скрије или да склопи очи пред Максом.

Сокин је поглед привлачио Максу као што змија привлачи с погледом жабу у своју чељуст.

Боже, — шта је и шта пути благосиљала Сока и пепео покојнога капетана, што је онаку ниску ограду подигао са папуџијске стране! А баш да ју је подигао и сврх човека, и онда би је Макса прескочио био свако боговетно вече, чим би санак притиснуо све што је дисало у папуџијној кући.

Једнога пролећа, кад се рода почела надлетати над кућом госпође капетанице, ужурбао се Макса и заишао да нађе кума, старојка и девера, и да изнајми собицу у коју ће своју младу довести. А после му се читава века чинило као да се то све у неком мамурлуку одиграло. Никада није могао да представи себи јасно, како је тај део живота његова прохујио. Само се тога сећао вазда, — као да је јуче било — кад му мајсторица други трећи дан после свадбе рече: — „Ej, Максо, луда главо, кајаћеш се!“

Али — протрч' зече!

Кад га је прошао — а прошао га је већ трећи дан иза свадбе — онај, као што он рече, мамурлук, — Макса стао на сред собе, отомбољио главу па ће као за себе:

„Па шта ћемо сад!“

„Извадићеш се за мајстора, па ћеш бити свој господар“ — одлучи Сока.

„За то треба капитала!“

„Остало нам још толико од наше уштеде, да платиш што треба за правицу.“

„Није још ниједан папуџија од правице скројио папуче.“

„Па и ти ћеш као и други. Узећеш на вересију што ти треба. А кад продамо еспап, платићеш.“

„Мислиш?“

„Мислим, да. Па сад немој оклевати, већ иди у магистрат и извади се за мајстора.“

Није Макса оклевао. И није прошла ни недеља дана, а он — мајстор.

Купио је и оно мало алата што је папуџији од потребе. Сад још само да му је материјала, па да засуче рукаве.

Обиграли су обоје све чивутске трговине — разуме се: оне у којима се папуџијски материјал продаје — али нигде не дају на веру.

Хуче Макса а проклиње Сока. Но ни то не помаже.

„Покушај код Србина“ — досетиће се напослетку Сока.

„Кад Чивут не да на веру, Србину ћу узалуд ићи. Којем је занатлији Србин трговац помогао?“

Не остаде му друге већ опет хајде к својој мајсторици, па ће да ради од комада.

У томе, у Максиној собици на пречац завриска благослов Божји.

„Момак“ — рече примаља, а Макса поскочи од радости.

Хеј — да му је син остао у животу! Али — Бог дао, Бог узео. Узео га још са мајчиних груди. А после никада да се надлети рода над оном кућом у којој је Макса радио на комад за своју стару мајсторицу.

И сад ће бити сваком јасно, откуд је мајсторица Софија стекла право, да онако очита Макси кад га је — полазећи рано на шијацу — срела где пијан батрга некуда.

А мајсторица — као што чусте — није баш испредала речи.

„Срам те било!“ — рече и климну главом, да тиме још већу важност придода својим речма.

„А као зашто, молим? Као зашто да ме је срам?“

„Зар не видиш да је већ одавно? А ти још тумараш пијан по вароши. Што не идеш кући?“

„На кући, да.“

„Жалосна ти кућа! А куд си овамо пошао?“

„Кући.“

„Та ти не знаш ни куда те ноге носе! Овамо хајде!“ — рече мајсторица заповеднички и тржe га за руку па га поведе.

Макса се пустио да га мајсторица води као какво уморно дете. А у том се опет сети свога имењака опанчара и стане смешкати се и трабуњати:

„Таки се не ће више родити. . . Само да ми је знати — откуд му пада на памет толики обешењаклук!“

И онда ће, изненада, на сав глас:

„Хеј, да сам газда . . .“

„Ћути, несрећо пијана!“ — покloни га мајсторица. А Макса застаде па ју погледа љубазно.

„Немојте се једити, мајсторице. Од данас се ни ја не ћу више никада једити“.

„Боље: зареци се да не ћеш никада више пити.“

Макса, као да није то ни чуо, настави оно што је наумио да каже.

„Знате, у Земуну се основало друштво, или ти задруга, па ко се упише у ту задругу и плати годишње два форинта, — тај са не мора никада једити“.

„Каква дупља, онаке и пчеле зује из ње“ — примети мајсторица.

„Ако којем задругару дође да би се морао једити, а он само пише на карти у Земун, па се задруга једи место њега. Ха-ха-ха-ха!“

„Кажем ја: каква дупља, онаке и пчеле.“

„И ја сам се уписао синоћ у ту задругу. Овде код нас Макса опанчар скупља чланове.“

„Виле у тога Максу опанчара. Колико је пута и мој покојни Гавра, твој мајстор, пребанчио сву драгу ноћ с њиме.“

У то стигну до рогља оне улице у којој је Макса становао.

„Хајде,“ — рече мајсторица — „сад овуда право кући. Па гледај да се до подне испаваш. А после подне посао у руке. Знаш да је ускоро вашар. Треба спремити еспапа.“

„Док је Максе, биће у његове мајсторице и еспапа“ — утеши је Макса поуздано, па онда аврљ баврљ — ето га и код куће.

Сока већ уранила. Застрла постељу, помела собу и отворила прозор да је проветри.

„Добро јутро, вредна жено!“ — довикује јој Макса са кућњег прага, па застао и чека отпоздрав.

Сока затвара прозор, а међутим потпирује у себи ватру, да јаче плане.

„Жено! Где си, да изиђеш пред свога мужа и господара, и да га дочекаш као што приличи!“ — довикује опет Макса.

Сока се помоли из собе, с метлом у руци.

„Унутра се вуци, њускијо пијана, да ти се не смеју други укућани“ — отпоздрави га она пригушеним гласом.

„Па шта онда? Нека се и они, бар једанпут у години, насмеју.“

„Да је то једанпут у години. Али то је, туго моја, сваке недеље. Улази“!“

Макса се наслони на довратак па отвори натенани:

„Знаш, покојни Васа папуџија — ти га ниси познавала — имао је седам мотика винограда. а није се никада напио као човек. Сам је од себе штедио. Био је већи тврдица од грка Спире, о којем говоре да је са пуним њемером дуката — умро од глади. Па шта мислиш, шта је било са Васом папуџијом? — Не знаш, је ли? Ево да ти кажем: умро као и онај који се сваки дан опијао.“

„Теби је до лакрдије, а мени је да се заплачем, да се до Бога чује.“

„Хеј, да сам газда“ — удеси Макса.

„Не дери се!“ прекиде га Сока па га зграби за руку и тргне с њим унутра.

„Но, но. Учи ћу ја и без твоје помоћи“ — одбије Макса, и одбатрга у собу па седне на постељу.

Сока стане пред њега, подбочи се и окрене читати:

„Је си чуо, Максо. Пет година ти већ говорим и молим те — окани се пића и банчења. Ја ринтам и издирем као да сам се најмила, а ти сваке недеље и сваког свеца воринтачу у џеп, па те нема кући док не попијеш и последњу пару. Проесапи, за ових пет година колико си ти воринтача утукао у механи. А после сваког банчења преспаваш дан као да на хиљадаркама лежиш. Срачунај и то, колико си могао тих преспаваних дана зарадити.“

„А морам ли ја то сад одмах рачунати?“

„Рачунај кад ти буде воља. Али ја теби само то кажем: ово је било последњи пут, да се ја због тога једим.“

„А што си луда па се једиш? Упиши се и ти у оно Земунско друштво, или ти задругу, па се не ћеш морати никада једити.“

„Јух! Њему је још до спрдње! Та не ћу више ни часка чекати. И тако знам, да од тебе не ће никада човек бити. Па онда — што ће бити јесенас, нека буде вечерас.“

То рече па прискочи сандуку у којем је рубље лежало. Извади један простирач па га рашири по поду. И онда — као да јој кућа гори над главом — узе грабити из сандука све што јој до руку дође и бацати на простирач.

Смеје се Макса томе луду послу — запенио се од смеха. Кад попусти мало, и он већ зине да рекне оно што му је на језику, — она опет вури какав завежљај опамо на простирач, а њега наново спопадне грчевит смех.

Једва ће једном, и то све на прекид:

„Ех, да је сад ту . . . и да те види. . . Макса опанчар. . . што би те тај знао убрисати — три дана би му се смехала“.

Сока залупи сандук па стаде немилостиво гњецати на хрпу бачено рубље и завезивати рогљеве од простирача.

„Тако“ — рече оштро и опет се подбочи пред Максом. „А сад ти још ово кажем. Пет година сам те дворила и служила. Прала, кухала, крпила и помагала ти у

занату. И молила и преклињала сам те: Максо, остави се механе; Максо, окани се банчења. Кад осване недеља или светац, мене већ унапред почне грозница хватати. Од како нам је дете умрло, ја не чух благе речи од тебе. Дрмиш и осипаш се на ме сву недељу дана. А недељом и свецем, чим проспаваш мало после ручка, туриш воринтачу у џеп па завршеш као пас без госе. А ти, Соко, преврћи се и кукај до зоре, док ти твој красни дилбер не дође убрађен кући. Сто пута сам ти рекла: или — или. Или ћеш се ти оставити банчења, — или ћу ја оставити тебе. Не ћу бити више луда и трпити да ми се други подсмевају због твога пијанчења. Боље волим ићи опет у службу, него с тобом натезати. И идем. Знаш?“

Тако заврши Сока праштање са својим Максом. Окрене се на пети као чигра. Зграби онај завежљај, па је за тили час нестаде.

Сви су се укућани тргли од потреса, кад је Сока залупила са кухињским вратима. Само до Максе није допро тај потрес.

Док је она декламовала ону опроштајну, — Макса је склопио био руке међу колена, отомбољио главу па нагињао с њом сад на лево сад на десно. У глави му се нешто све више и више згушњавало. Од читава опроштаја женина њему нису ни две речи допрле до мозга. А баш у оном часу, кад се Сока окренула од њега, он изгуби некако превагу и свали се на постељу.

Могли су сада и топови пуцати под прозором његовим, он се не би био пробудио.

Сутон се раширио по вароши. У Максину се собицу већ сумрак ушуњао кад се он протегнио, зевнуо дубоко и отклопио мутне очи.

Будан већ, лежао је још подуже, не мичући се и ослушкујући, не ће ли му се жена појавити у мрачној соби. Али, мртву тишину ни чепркање миша да разбије.

Некво несносно осећање, некква језа почне да га подилази.

Ужасна самоћа. Овако мора да је у гробу.

Одједном се тргне, окрене се к вратима и викне срдито:

„Соко!“

Никаква одзива.

Викне и други и трећи пут, још срдитије:

„Соко!“

Соке ни од корова. Само као да тај повик његов зује по соби.

Мамуран — ђипи Макса са постеље па појури к вратима. У мраку запне за сто, превали столицу и одгурне свој папуцијски сточић. Сав му је алат попадао с њега.

Кад у кухињу, — онде још гушћи мрак. Спољашња врата притворена, а на кухињи нема прозора.

Пипајући обазриво и с рукама и с ногама, домаши се којекако кухињских врата. Отвори их лагано и провири напоље, не ће ли Сока бити на бунару, где обично зна и по по часа да проведе у брбљању са којом другом укућанком. То јој је остало у крви још од онда, кад је као слушкиња ишла на варошки бунар по воду. Али, сад је не беше ни на бунару. Ведро виси мирно о шипки као да спава. На дворишту ни живе душе. Са застртих прозорчића струји слаба светлост. Укућани су — а има их приличан број у тој кући — сада сви за вечером.

Макса отвори широм врата и постоји на прагу па се и накашље и проракољи којипут, не би ли ко чуо и изишао да му каже где је његова Сока. Али, као успркос, нико ниоткуд да помоли главу на двориште.

А њему већ и непце се осушило, и грло да изгори од жеђи.

Врати се у кућу да потражи крчаг. Ни овога не беше на обичну му месту. Пипај овамо, пипај онамо, док не наиђе на њ, те хајде на бунар.

Од проклете жеђи не могаше сачекати да наточи крчаг, већ онако из ведра потегне да загаси онај огањ у грлу.

Другипут, чим шкрипне ђерам на бунару, ево ти једне или друге жене по воду. Јер то је најзгоднија прилика да ма су чим исперу мало уста. Не мари ма и заприга загорела на огњишту. А сад их, као из освете, оставила сва радозналост, па ни шкрипање ђерма да их измами из оних јазбина.

Макса се врати са пуним крчагом у кућу и заиђе да потражи жигице, да припали лампу.

Хоћеш. Да главу да за једну жигицу, ни онда је не би нашао. А овамо му се и желудац побунио па и он узео да потражује свој залогај.

Макса зна и у мраку да напипа оно место где хлебац обично стоји. Пипа и сад. Пипа, али узалуд. Хлеба ни леку.

Натегне крчаг, да бар жеђ утоли. И онда — не пуштајући из руке крчаг — забрави кухињска врата и уђе у собу. А успут гунђаше срдито:

„А, чекај, Соко! Стотицу сам пута замахивао с кајишом на те, — нисам те никад ударио. Али сад ћу ти нажирити плећа.“

Домакне се којекако до постеље. Поново нагне крчаг на уста па га онда пажљиво спусти крај постеље и легне.

Мамурлук га не беше још сасвим оставио, али му се у души већ почело будити оно расположење што му је иза свакога мамурлука долазило. На име, почео се мргодити, љутити и грдити. И — имала је Сока право — то га је расположење држало свагда до прве недеље или до првога благдана. И то све до онога часа, док није крочио у механу. А у механи — сасвим други човек.

Учене моралисте и филозофи, који су увртили себи у главу е су они позвани да кроје кану живота васцелом људству, — ти мудријаши веле — и има ко им верује — да је вино мати сваком злу.

Јест, врага!

Ево им противна доказа у Макси папуџији и Макси опанчару.

Додуше, док је Макси папуџији синчић био жив, није њему падала на ум механа. Једва је чекао да осване недеља или светац, само да он може сам васцео дан љуљати и на руци држати своје птиче. Других је дана био везан за посао, а посао му није допуштао то очинско уживање.

Кад му Бог узе то уживање, Максу притиснула туга за дететом. Постао ћутљив, осоран, непрекодрт. Није имао разлога да на Соку баци кривицу са детиње смрти, али му је и она постала некако мрска. Није марио

ни да је види. Ако му је она што проговорила, одмах га је прелила жуч.

Друге, треће ли недеље после породичне жалости, изишао Макса пред вече на улицу. Наслонио се на зид, прекрстио и руке и ноге, и загледао се некуда замишљен, као да мотри и мери како време, све тренут по тренут, пролази.

Наиђи ће туда присни пријатељ покојнога мајстор-Гавре, Макса опанчар, па ће место помозбог —

„А што си се ти, имењаче, ту укипио као свети Антун? Овамо хајде са мном, док није наишла каква шокачка литија.“

Опанчар зграби свога имењака испод руке па га повуче са собом. Није се Макса право ни разабрао, а већ се нашао у механи.

По годинама, Макса опанчар је стојао у среди између покојнога мајстор-Гавре и Максе папуџије. Колико је од онога био млађи, толико од овога беше старији. Дакле, како је са мајстор-Гавром могао пристати у пријатељство, тако је и свога имењака могао узети ближе к срцу. И узео га је. Знао је да је Макса вредан човек и вешт у своме занату. А само је такав човек био *човек* у очима Максе опанчара. И знао је он, да имењака његова мори туга за дететом. А то беше и једно и друго основан разлог, да га — ради разоноде — одведе у механу, и да онде склопи с њиме тешње пријатељство.

У оном жагору весела друштва, уз шалу и песму, утопила се у вину туга Максе папуџије. Могао бих рећи, нестало је као да му је с вином сапрана са срца. Развеселио се човек како никад није. Што која чаша више, то он све разговорнији. А зна се, да са собом и са приликама задовољан човек не ће никога вређати, никоме квара чинити. Пре би био Макса готов да се изгрли и ижљуби са свима гостима онде.

Незнам бих ли погрешио кад бих рекао, да би Максу опанчара и Максу папуџију и зора затекла била у механи, да око поноћи код једнога стола некква разуздана браћа не ударише у свађу. А кад се отвори изглед, да ће доћи до окршаја међу њима, имењаци устадоше па, добро поднапити, сваки својој кући. Макса опанчар

је волио само оно друштво које се шали и весели. Инат и кавга би га свагда отерали из друштва.

Е, сад нека ми кажу ти премудри учитељи морала, или ма ко, — је су ли Макса опанчар и Макса папуџија учинили какво зло, кад су се као људи тако поднапили?

Није истина, да је вино мати сваком злу. Истина је то, да је вино за *човека,* а није за *луду.*

А шта би Сока рекла била на оно питање?

Сока? — Не знам. Њу нисам питао. Али то знам, да је — кукавица — сву ноћ прекукала, што јој војно тако брзо прежали и заборави своје јединче.

Кад је дошао први пут онако накресан кући, Макса је залуд сео крај ње на постељу, шалио се с њом и улагивао јој се, — њој је био сав мораст. Напослетку хтеде и да је загрли, и да је пољуби. Али она га одгурне од себе немилостиво, и њега прође жеља да то опет покуша.

Сутрадан, док га је држао мамурлук, остављао је Макса сваки час посао, па Соко ово, Сокице оно, али се ни Сока ни Сокица не даде ни осолити. А кад га је прошао мамурлук, мргода ни да погледи жену своју, а камо ли да јој нађе коју благу реч.

Друге недеље већ није требало да га ко зовне, сам је отишао Макса у механу. Осећао је некако потребу весела друштва и шале што електрише и оживљава учмало срце у човеку.

И то је, ето, тим поводом и начином постало животним правилом у Максе папуџије. Тежатником ринтај, ради као роб, свађај се са женом и грди, псуј, а недељом и свецем воринтачу у џеп па у механу. Кад дође ноћу кући убрађен као нова млада, и сутрадан у мамурлуку, — пун разговора и шале као дања семена. Онда му је Сока и медена и златна. Загрлио би је да је поједе од милине, — кад би му се дала у зубе. Е, али шта ћеш, кад је Сока опет јогунаста горопад па мисли у себи: кад ме грдиш сву недељу дана, не ћу ни сад твога миловања. Горопадна жена а луда. А није имала матере да је поучи. И тако, што даље све горе. Док напослетку — као што видесмо — није скупила своје ирње и оставила Максу, нека види како је без жене.

Видели смо је кад је вадила, бацала и завезивала своје рубље у простирач. То је и Макса видео. Чули смо и њезину „последњу“. То је, донекле, и Макса чуо. Видели смо је кад је зграбила завежљај, залупила за собом кухињска врата и отпирила као ветар. Макса то већ није видео. А кад се увече разбудио, није знао ништа ни о оном што је чуо, ни о оном што је видео. Кад се напио воде, спустио крчаг и легао, он се само љутио што је нема тако дуго, што је сад, увече, скокнула некуда па се јамачно заторокала, а њега мори и жеђ и глад.

„А, чекај, чекај, Соко! Вечерас ће ти пуцати кајиш по леђи! Подизао сам га на те стотину пута — нисам те никад ударио. Данас ћеш извући за све.“

То па то је понављао Макса у себи док није заспао.

Сутрадан, у уторак се пробудио пре зоре. Ђипи из постеље — није још ни очи протрљо — да суди Соки за оно синотње. Али — Сокина постеља застрта.

Убезекнуо се Макса — „Који враг! — рече гласно. „Ваљда тек није уистину полудила?“

И сад му лепо дође у памет толико пута понављана претња њезина, да ће раскрстити с њим, ако он не раскрсти са механом. И би му несносно сећање на те претње па, да га се отресе, одмахне с главом —

„Ех, којешта! Прети она тиме већ пет година. Не знам зашто би јој пало у памет, да то баш сад учини!“

Почело се развијавати. А док се Макса — сав пресомићен од глади — наканио да се пресвуче и умије, дотле већ стигло беше и оно време када је он обично седао за посао.

Покупи алат свој са земље, грдећи жену због тога нереда. Лати се посла, али у желуцу као да му се нешто у клупче смотава. Нема ништа од посла. Мора се најпре прихватити мало. Заиђе по кући, те цуњај овде, цуњај онде, док не нађе четврт окорела хлеба.

Кад је заварао глад, седне опет за посао, одбијајући силом оно наметљиво сећање на Сокину претњу. А од онога, су чим је он Соки претио, чињаше му се све јасније, да не ће бити ништа. И сад му већ и не падаше на ум друго, већ да понавља у себи:

„Луда жена... Луда жена.“

У то рупи к њему у собу Глиша шегрт, са натовареном котарицом.

„Добро јутро, мајстор-Максо! Ево, послала мајсторица посла.“

„Изручи га тамо на кревет“ — одговори Макса, не дижући ни ока на Глишу. А да је само један поглед бацио на њега, спазио би био како се овај подмукло, сумњиво смешка.

„А где је снаја Сока?“ — запитаће шегрт, изручујући котарицу на кревет.

Макса се учинио као да не чује ништа.

„Је л' истина, да се не ће више вратити к вама?“

Макса се трже па се заблену у шегрта, а у себи помисли — откуд овај зна то!

„Била јуче снаја Сока код мајсторице па рече, да вас је оставила. Боље воли — рече — бити опет туђа слушкиња, него с вама се гложити цела века.“

„Не брбљај ту“ — продере се Макса — „већ севај, док те нисам. . .!“

„С Богом, мајстор-Максо!“ — пожури се шегрт, и поскочи из собе као лопта.

„Луда жена. . . . Луда жена“ — гунђао је даље Макса. Гунђао је тако све до подне, док му се желудац није опет почео бунити. Не нашав у кући ништа друго, смрви онај хлебац што му је преостао од јутра. А кад је мислио да су други укућани поседали за ручак, готово се докраде до бунара и захити воде, те се изнова да на посао.

Кад се почело смркавати, припреми лампу и — пошто је осећао да је сам сух хлебац слаба храна — оде и куши уз хлебац још и нешто мало сира и сланине. А после вечере је радио још дубоко у ноћ. Као да се отимао да накнади преспавани „плаумонтог.“

Тако један, тако други дан, и Макса се поготову измирио са својом судбином. Само још да га није мучила жеља за куханим јелом, би се човек ласно прилагодио био к тој инокоштини.

Глиша шегрт је у течају те недеље морао чешће но отпре долазити к Макси по свршен еспап и доносити

му нова посла. А кад је овај у суботу увече отишао да рачуна и да подигне зараду, мајсторица му рече:

„Је сам ја теби рекла — кад си се оженио — Максо, луда главо, кајаћеш се! Нити си ти био за Соку, нити је Сока била за тебе. Реци ми: откако си ожењен, је си ли још које суботе примио оволику зараду?“

„Та, био бих и ја за њу и она за ме, само да није. . .“

„Чега да није?“

„Ех!“ — одмахну Макса, а овамо ни сам није знао — чега да није?

Осванула је и недеља. Не ради се. А Макси дуго време. Шта ће, већ хајде пре подне у пивару. Чим крочи унутра, занесе га мирис од паприкаша. Дај једну порцију, па дај и другу. А иза свакога гутљаја хладна пива све боље и боље осећаше како му срце набрекује а душа му све живља. Да је сад откуд наишао имењак му Макса опанчар, нико их не би раставио с пиваром пре зоре. Али овако, — одгега се кући, да одспава свој недељни послеподневни санак.

Кад се предвече пробудио и устао, чисто му мило беше што нема Соке да му гуња кад пође у механу.

У механи је већ затекао свога имењака. Весело се поздрави с њим као да из сватова долази. И још није ни сео, а већ отпочне —

„Хеј, да сам газда, сву ноћ не бих спаво. . . .“

„Е, гле ђавола!“ — зачуди се Макса опанчар. „Види се да си постао банов слободњак. Али — душе ти — реци ми: како скиде онај крст с врата? Научи ме, да се и ја мога опростим.“

Смеје се Макса папуџија и луша по столу, да му механџија донесе вина.

Вальда није нужно ни да кажем, да су се имењаци у свитање дигли из механе и пијани одбатргали кући.

Путем је Макса папуџија свеудиљ превртао по глави како ће се нашалити са Соком. Па како ће се она љутити. Па како ће се он смејати њезиној љутини. И на рачун тога, постајкиваше сваки час да предујамно извади један део тога смеха. А ово беше доказ, да се он још није сасвим уживео био у своје нове прилике.

Кад стиже кући и нађе кухињска врата забрављена, стаде их дрмусати и лупати. А уз то ће утањеним гласом, готово певуцајући:

„Соко! . . . Сокице! , . . Отвори Макси врата.“

Отпевао је то ваљда и десет пута, док се није сетио да је он „банов слободњак“. А док је тражио кључ по свима џеповима и одбравио, непрестано се вајкао што нема Соке, да се мало прошали с њом.

И кухињска и собља врата остави широм отворена и потегне управо к постељи, мумлајући успут —

„Луда жена. . . Луда жена,“

Док би се јаје испекло — био је Макса већ с ону страну будна света.

А Сока — као да је откуд из прикрајка вребала и чекала само да он заспи — ушуња се лепо са својим завежљајем па послаже оно рубље натраг у сандук. Засуче рукаве и стане редовати по кући. Док су други укућани поустајали, код ње беше већ све почишћено и спремљено. Оде и на пијацу, да купи што за ручак. На бунару се нашла и са овом и са оном укућанком, али, нити она њима, нити оне њој што о размирици и разлазу.

Кад је ручак био готов, дошуња се Сока и седне на постељу крај Максе. Поглади га по глави, надвије се над њега и узме га тихано будити.

„Максо! . . . Максо! . . . Хајде, устани да ручамо. Ручај, па онда опет можеш прилећи.“

Протегли се Макса — све му пуцају зглавци и жиле.

Кад отвори очи и спази Соку, обгрли је плаховито оберучке.

„А, ту си!“ — рече. „Не hеш ми више утећи!“

Није Сока ни мислила да му утече.

И ручаше лепо, како већ пет година нису ручали. А после ручка, развео Макса разговор — никада му краја. Слуша га Сока, и не трепће. Насмеје се овда онда његовој каквој лакрдији. А чим он застане мало, прихвати она да му каже:

„Хајде, прилези још мало. Та — плаумонтог је данас.“

Предвече устао Макса, сасвим одморан. Умио се и очешљао, па ће са Соком пред капију. У тај мах ево им мајсторице. Дошла је, вели, да пожури Максу, јер

опет иде вашар. А није то. Сазнала већ и она да је Сока вратила се к мужу, па ју је кокнало, да се својим очима увери о том. А биће да се и покајала што је рекла Макси, да нити је он био за Соку, нити Сока за њега, па је дошла да то какогод заглади. Шта пута рекне човек штогод, па се уједе за језик!

Кад већ устала беше да пође, изаћи ће мајсторица „с фарбом на среду.“

„Чула сам, да си се вратила. Сад сте обадвоје видели и сазнали, како је једно без другога. Па немојте опет као мачка и вашка. А ти, Максо, остави се механе и плаумонтога.“

„А, то не ћу“ — рече Макса.

„Па и не мора“ — прихвати Сока.

„Да шта ћете?“

„Па — свађаћемо се и даље, до Божје воље“ — заврши Макса и намигну на Соку.

А Соки прелети преко лица стидљив осмејак и обори очи као јуче доведена.

ИЗ „КАСАРНСКИХ ПРИЧА“

ДРАГИЋ МИЛЕТИЋ

ОД

МИЛУТИНА ЈОВАНОВИЋА

I.

Затекао сам га у чети, кад сам дошао у свој нови вук. Одмах, чим сам га видео, познао сам, да је то један од оних несрећних типова које у војсци називају „шкартовима“, и са којима цела чета збија грубе шале. То су бедници, којима у војсци омрзне и живот и војска, — и ако би и они могли корисно да послуже оној светој ствари, рад које народ толике крваве паре даје на војску.

Такве војнике, који из какве урођене плашљивости, страха од нове службе или неспретности, уобразе одмах у почетку да не могу ништа научити, — такве људе, велим, од првог дана запазе у чети и тај јадник од тог часа нема више свог крштеног имена, он постаје „шкарт“. Њих употребљавају за најгоре и најтеже службе и радове ван учења. Чишћење помијара, касарског круга, капларских чизама и прање казана, — то је обично посао тих „шкартова“ за време њихног служења у војсци. Кад командант вука држи четама преглед из обуке војника, или кад чете иду на парад о каквим свечаностима, — онда „шкартове“ склањају и избацују из строја, да не би кварили утисак доброг рада осталих војника. И ти несрећници обично с резигнацијом преседе цело то време гдегод у „цајкусу“ или на тавану касарне, уверени да то у војсци тако треба да буде. Често пута се дешава да у таквим приликама и забораве на њих, и они у својој безазленој глупости остану без ручка или вечере.

Ето, један од таквих војника био је и мој Драгић Милетић. То је одмах и необавештом посматрачу могло

пасти у очи по оном прљавом оделу и поцепаним чизмама, које је тај високи и лепо развијени војник имао на себи.

Мој старији водник, поручник Живко, који ме је тог дана упознавао са свима знаменитостима и обичајима у чети, скрену ми пажњу и на Драгића.

— Знаш, да од њега ништа не може да буде! Ето, већ годину је у чети и стари је војник, а не уме ни да поздрави; грозан је кретен. Хеј, Драгићу, ходи да те представим новоме поручнику! Ходи, голубићу гаћасти!, — зовну га Живко.

Прића нам висок, смеђ војник дугачких и незграпних руку; лице му је било преплануло и чисто смежурано, са крупним истуреним јагодицама. Под прељуштеним од сунца носем, јако повијеним, стрчало је нешто ретких и чекињастих длака, које је он чушкао прилазећи нам.

Дође и стаде испред мене, клатећи се с ноге на ногу. Из очију му је вирила кроткост, и вечити страх од нечега, те је стајао ту предамном неодлучан и збуњен.

— Срам те било, клипане, видиш болан да не умеш војнички ни да стојиш! Дед' да види поручник шта знаш. Мирно!, — командовао му је Живко.

Он невољно састави пете и опружи дуге, суве руке низ бедра. Такав и са извученим вратом из оковратника изгледао је сиромах Драгић и смешан и бедан.

Гледао је у мене једним тужним, болећивим погледом, као да ме је молио да га бар ја од тога положаја ослободим. Дође ми жао тог великог детета, са закржљалом душом и можда неокаљаним срцем, и ја му пружих руку.

— Како си, Драгићу? Може ли се?, — проговорих му да бих га ослободио.

Он попусти ноге и чисто одахну.

— 'Вала Богу, господин поручник. Ето мучимо се полагацко, — одговори ми он обарајући поглед чисто стидљиво.

— А што вели поручник Живко да нећеш да радиш и да си лењ? —

— Ех, трудимо се, госпо'н поручник! Ама шта ћеш, тврде сам памети, па не иде, — готово бојажљиво се правдао он, чим је дошло на ред то „службено“ питање.

И од тада сам сваки дан гледао тог великог војника неспретног, плашљивог и невештог.

Није одлазио с нама на учење, већ је редовно остајао у касарни да „пожарчи“ и да чисти собе. Ту је он остајао сам, седећи у једном куту на свом војничком сандуку и сав се повлачио у себе. Баш су то његови светли тренутци у војсци: далеко од оне страшне обуке и командовања, склоњен од псовке, шамара и поруге, — извадио би он тад из џепа прљаво и скоро поцепано писмо и сricао ред по ред. Зимус је и он са осталима учио читање и писање, и за чудо је лахко схваћао то, што је за друге било мучно и неразумљиво; пашtио се да научи бар толико, да може сам прочитати писмо добивено од куће: није хтео да му други чита и да му се смеју, кад њему око засузи од туге и чежње за родним крајем.

Кад смо се у подне враћали у касарну, уморни, прашљиви и ознојени, он је излазио пред нас са изразом покорности у очима и сиисходљивим осмехом на лицу; износио је клупе и грчаге с водом под дрва испред касарне и одмах вадио из дубоких џепова крпу да нама, официрима, избрише обућу од прашине.

И место благодарности за ту роиску послушност и готово нежно старање за нас изнурене и ожеднеле, почињао је одмах онај низ мука, псовки и шамара.

— Бубо смрдљива, што су прозори овако прљави? Зар те остављам овде да џаба седиш у хладовини!, — грмнуо би прво командир, груб и бездушан човек, који је своју каријеру почео као каплар још у бугарском рату.

— Спавао је тај, госпо'н капетане, цело пре подне, — додавао је наредник злобно, гледајући испод очију у Драгиња.

— Ej, бре „шкарту“, дај ми ту воду овамо!, — лено је викао који каплар.

А он, Драгић, погружен, ћутљив мирно је сносио погрде и псовку и лупајући незграпно чизмама трчао да послуша.

Ја сам га од срца жалио и чинио све, да му олакшам жалосну судбину.

Корео сам војнике што се тако недругарски опходе с њиме, а капларе и подофицире сам једне вечери зовиуо

на страну, и обузет праведним гневом, жестоко их изгрдио за варварско поступање с Драгићем.

— Зар ви у њему не гледате човека, брата, већ животињу, шта ли?! Ви, ви сте га направили таквим, бедни и неотесани глупаци!, — викао сам неприродно падајући у ватру.

— Ама, зар он, „шкарт“ . . . , почео је да се правда један од њих.

— Ни речи више! Видим ли кога да с Драгићем поступа као досада или да га удари, нека се узме добро у памет!

А било је већ крајње време да тог несрећног човека оставе на миру.

Колико сам пута ја приметио у Драгићевим иначе мирним и кротким очима, како севне пламен мржње и животињског беса, кад му ко од каплара опсује што или га удари. И као оно пас, кога ногом ударите, што подмукло режи и сева очима вукући реп по земљи, тако сам гледао Драгића и оне његове очи, које се у дубоким дупљама ваљају, закрвављене и пуне жеље за одмаздом у тренутцима кад му у души узавре од силне поруге и удараца.

И ја сам веровао, да је тај војник у стању да учини злочин у наступу беснила од толиких вређања и понижења.

Од тада ме је Драгић свуда пратио као сенка. Кад бих наишао у касарну, дочекивао ме његов топал поглед, кротак и понизан, — поглед у коме је се озрцавала бескрајна захвалност једне угњетене душе. Увек се он налазио око мене, да ме послуша, да потрчи и донесе штогод; кад сам као дежурни спавао у касарни преко ноћ, он би пред вече непрестано шушкао нешто око моје постеље, намештао згодније јастук, поправљао покривач и сламњачу. Кад бих се ноћу тргао иза сна, чуо бих пред вратима његово одмерено дисање, — ту је спавао веран као пас, готов да се бије и да буде убијен да би заклонио мене.

И ако сам имао нарочитог посилног, ипак је он често долазио мојој кући.

— Треба ли што да послушам, дрва да нацепам?, — питао је скидајући опасач с ножем.

— Знаш да то војник не сме да ради. Није то твој посао, забрањено је, — одвраћао бих га тада ја.

— Ех, забрањено!.. А зар није забрањено да ме тамо у касарни бију? Не бојим се ја никога; за вас бих ја учинио нешто више, кад бих могао, — говорио је брзо и дохватао се ма каквог посла.

И изгледа да је био миран; нису га више смели онако јавно да грде и туку. А успео сам код командира да и он иде редовно на учење.

Тад је бивао као преображен. Лице му је сијало од унутарње среће док је опасивао фишеклије и узимао пушку у руке.

— Пази, бре, скоро би захрђала како је давно не узимах у руке, — говорио је војницима узбуђен и задихан, бришући пушку рукавом.

Осећао је он тада да је човек и да у њему понова гледају створење свесно и разумно, — и у души му се стварао један појам о поносу.

Кад смо затим септембра месеца отишли на велики маневар, показао се Драгић да ипак вреди нешто, и ја сам то приписивао његовом пробуђеном самољубљу и свести. . . .

II.

Била је зимска, бела ноћ. Дебео слој снега покривао је земљу и притиснуо собом нашу мирну варош; са снежних огранака балканских, који су се протезали дуж границе, дувао је оштри северац и наносио отуда читаве сметове у долину.

У вароши је било мирно као у гробу, и није се чуло ништа сем завијања ва̂са и фијука ветра.

Из дворишта касарнског одавно су се у ноћи изгубили звуци труба̂, које огласише повечерје, и кроз велике прозоре није се видела светлост. Све се предавало спокојном сну. . . .

Само је стражар код капије шетао одмереним кораком горе и доле, лупајући јако тешким поткованим чизмама по утабаној стази у снегу, — умотан у топлу бунду и са набијеном капуљачом на глави. С времена на време севнуо би кроз таму његов кратки нож натакнут на

пушку, кад би светлост од фењера пала на стражареву високу фигуру, која се као сен мицала по белом снегу.

У соби дежурног официра чкиљила је мала лампица и својом слабом светлошћу осветљавала прости војнички намештај у соби. У једном ћошку је весело пуцкарала ватра у плеханој пећи.

За простим необојеним столом седео је дежурни капетан у пуку, бата-Која, а са двојицом официра — дежурних батаљонских, — играо „санса“ у литар вина и кафе. На столу пред њима стајала је до пола испражњена боца и пуне чаше, разбацани остаци испушених цигара и табле исписане бројевима.

Ја сам лежећи на кревету читао некакав дневни лист и покадшто бих загледао у карте играча, који све више падаху у ватру. Био сам дежурни у мом батаљону.

Најмлађи од нас, ћосав и плав подпоручник, мешајући живо карте љутио се што га вечерас срећа не служи.

— Е па не можеш ти, младићу, подједнако да имаш среће и у љубави и у картама, — дирао га је бата-Која, тако смо звали капетана са његова добра срца и другарског опхођења са свима.

— Каква љубав, господине капетане!. Руска зима заледила је моје срце, — почињао је да се брани „Рус“, како смо прозвали подпоручника, јер је војничку школу у Русији свршио.

— Остави ти то, знамо ми због чега ти стално шеташ тамо поред учитељеве куће. Сигурно не због његове матере, која памти још Вучићеву буну и глува је као топ, — продужавао је немилосрдно капетан.

— А јест лепо девојче она учитељева Смилька, — додавао је поручник Тома, креснув оком на мене.

Ћосави подпоручник био је црвенији од жеравице у пећи, и правио је страховите грешке у игри.

У собици се ширила пријатна топлота и ја слушајући како напољу завија ветар, осетих неку нарочиту драж од овог топлог затишја и спокојства. Затворио сам очи метнувши новине преко лица уљуљкујући се у неке магловите снове. . . . . .

Наједаред, ноћну тишину напољу проломи пуцањ, који се разлеже у кругу касарне.

Ми поскакасмо са својих места и истрчасмо из собе.

Снежна белина удари нам у очи, и ми у први мах не могасмо ништа видети.

Кроз многобројна врата пак истрчаваху четни дежурни, пожарни и војници са огрнутим шињелима, сањиви и дрхтајући од зиме. Пуцањ беше узбунио цео тај мравињак од људи, и стара касарна оживе у овој зимској ноћи.

Тада зачусмо слаб човечји јаук и тихо јечање.

Потрчасмо по гласу и у мало не нагазисмо на човечји труп, који је лежао у снегу. Долете трубач са касарнске страже са фењером и према његовој светлости познадосмо лице мог поднаредника Лазара. Снег око њега био је растурен и попрскан крвљу.

— Шта је, за Бога, Лазаре? Шта то би с тобом?!, — викнух нагињући се к њему.

— Убиј ме неко, — јаох!, — јекну он хватајући се руком за прса.

Тек тад спазисмо једну војничку прилику, наслоњену непомично на дрво до саме касарне.

Једним скоком дотрчах тамо. Но тад ми свест готово мрче и ја не хтедох да верујем својим очима: био је то мој Драгић и у руци му се још димила испаљена пушка.

— Шта си то урадио, несретниче?! Говори, јеси ли ти то пуцао? — дрекнух ја избезумљен хватајући га за прса.

— Ето, учиних. Није се могло више. Убите ви сад мене, — простења он.

— Шта ти је радио он? Зашто да убијеш човека?.

— Шта ми је радио!. Мучио ме, тукао, гонио као дивљу звер. Не заспах од њега ноћу после тешког рада; не поједох слатко залогај хлеба од њега. Одузимао ми храну коју ми држава даје, терао војнике да ме ињују и шамарају, да ме ноћу збацују с постеље и да са мном шалу збијају. . . . Ето то ми је учинио, — и као да се проломише та широка прса која скриваху душу напаћену, угњетавану и њутљиву. Речи као бујица покуљаше из тих уста, која дотле знађаху да кажу само „разумем“, а очи испод веђа севаху дивље и животињски.

Узео сам пушку из руке и наредио дежурном из чете, да га води у затвор. Он послушно и тромим ко-

раком пође пред капларом, не бацив ни један поглед на човека кога је хтео да убије.

Поднаредника однеше болничари у амбуланту и лекар, који убрзо дође, преви рану и изјави: да није опасна.

Било ми је лакше кад чух ово и обрадовах се зарад оног бедника, кога сам мало час послао у затвор.

*

Истрагом се после утврдило: да је поднаредник са Драгићем поступао нечовечно, тукао га, ноћу га одређивао на разне службе, кажњавао га одузимањем јела и гонио војнике да га пљују и бију за сваку ситну погрешку.

Војници, који су саслушавани као сведоци, изјавили су још и то, да је Драгић често пута плачући молио да га не мучи, иначе вели учиниће зло са собом.

И најзад утврдило се, да је поднаредник овако радио онда, кад у чети није било официра, — у вече и преко ноћ.

Осудили су Драгића на петнаест година робије за покушај убиства и за тешку повреду старешинства, — што се иначе кажњава смрћу,

Велики војни суд смањио је казну на десет година.

Кад сам отишао у затвор да обиђем Драгића, нашао сам га згрченог у једном ћошку ћелије, омршавелог, обраслог у косу и поцрнелог као земља.

Кад ме виде, он поче да дрхће и да јеца.

— Није ми за себе, али шта ће она кукавица, мати ми?! Ко ће њу сада чувати и хранити!? Тешко теби, мати моја!, — отимало му се из груди као ропац а из очију му рониле се сузе на прљаву и поцепану блузу.

Ја сам га тешио да ће га можда кроз годину, две дана помиловати, ако се тамо у казненом заводу добро влада и остане и даље поштен.

Кад сам пошао из мрачне и загушљиве ћелије, пружио сам несрећном Драгићу руку, коју он принесе уснама и ја осетих врелину његових суза.

И док сам пролазио уским тамничким ходником чинило ми се да непрестано чујем један болни узвик:

— Тешко теби, мати!.

КЊИЖЕВНОСТ

ОЦЕНЕ

Стефанъ С. Бобчевъ, *История на старобългарското право* (Лекции и изслѣдования) София 1910. вел. 8⁰. X + 560.

Стеван Бопчев бугарски публициста, а од једанаест година амо професор Софијскога университета, истакао се последњих година својом необичном вреднођом у прибирању бугарских правних обичаја. Његов „Сборникъ на българскитѣ юридически обичаи“, па онда историјско-правна студија „Българската челядна задруга“, као и рад „Старобългарски правни паметници“ обратили су пажњу и страних стручњака, који се интересују за правну и културну повест Бугара. Најновијим делом, чији наслов више исписасмо, покушао је Бопчев да систематски изложи историју старобугарског права.

Узимајући ову опсежну књигу у руке, човек ће се и нехотице запитати, зар средњовековна Бугарска обилује са толико много правних споменика, да се збиља може у такоме обиму да прикаже историја старо-бугарскога права. По обиму се књига Бопчева приближује познатим историјама германскога права од Брунера и Шредера или историји угарскога права од Тимона Акоша. Ну опсежност немачких и мађарских књига тумачи се обилатошћу извора. Ја ћу за угарску правну историју само да упозорим на многобројне декрете угарских краљева, па онда на познати Вербецијев Трипартитум, у коме је фиксирано обичајно мађарско право. Бугарска правна повест пак не може ни приближно показати оваки број правних споменика. Истакнућу само то, да Бугари све до краја првог бугарског царства немају ни једног правног споменика. Т. з. Крумове законске одредбе су врло проблематичне природе, тако да их опрезнији научници и не узимају у обзир. „Законъ соудны людьмъ“ треба да се прво марљиво проучи, нарочито његов однос према грчким изворима, па да се може рећи колико је у њему несумњивих података за старобугарско право. Крмчија је опет производ византијског законодавства. Још понајвише драгоцених података за старобугарске правне односе пружају „Responsa papae Nicolai ad consulta Bulgarorum“. Па и период другога бугарскога царства не стоји обилато са изворима. Док је код нас за период Немањића велики број листина, које су драгоцен извор за

историју права, дотле Бугари имају свега седам листина, писаних на старобугарском језику.

Када тако стоји ствар са изворима, онда обим књиге и њен наслов „Историја старобугарскога права“ тим више пада у очи. Ну када се књига пажљивије разгледа види се, да у књизи, крај све тежње да изгледа што систематичнија, има свега и свачега, чиме се онда њена опсежност лако објашњава. Књига Бошчева није толико Историја старобугарскога права нити су то каква самостална научна истраживања, како се у наслову каже, колико лекције, намењене студентима, који тек имају да се упознају са појмом историје права, са методом и деобом правне историје на периоде. У страним приручним књигама прелази се преко тих питања врло кратко, док је код Бопчева тај одељак заузео пуних 57 страна.

Када знамо како Бугари врло лоше стоје са средњовековним правним споменицима, онда нам чудна долази тврдња Бопчева, да ће бугарска правна историја не само осветлити националну историју, него да ће она допринети „каква-годѣ лепта въ сравнителното славянско право и въобще въ сравнителното право на човѣчеството, въ обществовѣдѣнието, въ историята на всесвѣтската култура и цивилизация“ (Стр. 9.) Читав тај одељак, где се између осталога тумачи шта је физичка географија, антропологија, етнографија, филологија, палеографија, дипломатика, хералдика (овде писац није смео сметнути с ума колико је Орбини учинио за југословенску хералдику)[1] генеологија etc. израђен је развучено и не спада у књигу, која хоће да се представи као научно дело а не уџбеник. Ова партија рађена је под утицајем руских правних историка, нарочито Ковалевскога, чије грешке Бопчев такође усваја.

У избору литературе није Бопчев особито критичан, а прилично је необавештен и о катедрама за словенско право. Тако напр. рад проф. Карла Кадлеца није тачно и потпуно окарактерисан, професора Загребачког универзитета Миливоја Мауровића зове Миривојем, а одавно покојнога Драгишу (зове га Драгишъ) Мијушковића убраја још међу живе.

Па и општи део, где је говор о изворима, изведен је негде сувише развучено, док се нека важна питања крај све опширности излагања скоро и не додирују. Тако је напр. сувише опширно изведен одељак о обичајном праву. И расправа о Крумовим законима не спада у књигу приручног карактера, него је у књигу требало унети доцакошње резултате, тим пре, што је Бопчев већ раније расправљао о Крумовим одредбама, чију садржину нејасно доноси византијски лексикограф Свида.

У одељку где је говор о Responsa parae Nicolai пада у очи пишчево незнање латинскога језика. Тако напр. у једном латинском цитату од пет реди има осам погрешака (Стр. 105). Исти је случај са латинским цитатима на стр. 71 и 98. Слабо знање и небрежљивост показују и цитати на грчком језику (Стр. 86. 285.) као и цитати

[1] M, Orbini, Il regno degli Slavi, Pesaro 1601. стр. 242 где се доноси „Arma del regno di Bulgaria“.

из старобугарских листина. Тако напр. у цитату на стр. 85 има једанаест погрешака. Наравно, да је требало да писац у одељку о изворима онде, где је говор о Закону Јустинијанову, Крмчији, Синтагми Матије Властара, проговори у опште о утицају и значају византијског законодавства у Бугарској.

Одељак о Душанову Законику изнесен је врло кратко и сумарно, и литература о њему не само да није потпуно означена, него чак и важна студија проф. К. Јиречка (Archiv für slav. Phil. XXI), без сумње најбоље што је писано о Законику, није споменута. Да је писац знао за ту студију, свакако би боље окарактерисао овај правни споменик, а нарочито његов однос према византијским правним споменицима.

Одељку „Византийски лѣтописци и историци“ имало би се такођер по нешто замерити. Када је писац нашао за добро да наведе византијске писце, који дају градиво за старо бугарско право, требало је да је означио дотична места код тих писаца. Тако би тај списак био од велике вредности за онога, који је рад да уђе у детаљнију студију бугарских правних и културних прилика. Овако је ово набрајање писаца, који пут само по имену (напр. „Георгий Кедринъ (XI вѣкъ). Зонара (XII вѣкъ) е писалъ лѣтописъ (Annales), Анна Комнинъ (XII в.), скоро без икакве вредности. Исто важи и за западне писце, које писац не да није имао у рукама, него чак код већине и не бележи где су издани.

Пошто је Бончев назначио изворе, прелази на излагање старог бугарског државног права. Да би се ово боље разумело, пружио је Бончев преглед бугарске историје од најстаријих времена па све до пред крај XIV века, до пропасти државне самосталности. И тај одељак показује да писац није особито добро упућен у ствари о којима пише. Тако напр. одмах на почетку тога одељка каже Бончев, да питање о автохтонији Словена није још дефинитивно решено (Стр. 206/7). Могуће је да за њега није, али су критични историци одавна већ прешли преко тога питања.

Одељак о најстаријој историји Балк. Полуострва изведен је без потребе развучено и са омашкама. Остали историјски одељци нису такођер без погрешака и празнина. Тако је напр. у излагању образовања другога бугарскога царства требало нешто више рећи о учешћу романског елемента. Иначе у том одељку Бончев пише да је бој на Косову био 1388 а Цариград да је пао 1454 (Стр. 248/9.) Тумачећи пропаст другога бугарскога царства, писац се није хтео задовољити узроцима, на које је у своје време указао К. Јиречек, него тражи нове. Но њему је један од најближих и најнепосреднијих узрока „Отсѫтствието на солидарность между Сърбия, България, Хърватско, Босна и Херцеговина въ момента на нахлуването на турскитѣ пълчища“. Када писац наводи Херцеговину међу балканским државама у време турскога напредовања на Балк. Полуострву а Хрватску као самосталну државу, показује само колико је мало упућен и у најглавнија питања из српске прошлости. Исти је случај и на стр. 342, где говори о Стевану Немањи као краљу.

Од много је већега интереса одељак где је говор о државној територији, насељу старе бугарске државе, о духовништву и положају цркве, привилегованом сталежу (бољарима), грађанима, подчињеним друштвеним класама, о врховној државној власти, централној, обласној и сеоској управи, финансијама, полицији и војсци. За та питања имао је Бопчев као ванредно помоћно средство Јиречкову Бугарску Историју. У XXI гл. нем. издања приказао је Јиречек ванредно живо на основу прилично поузданог градива старобугарски државни и културни живот од XII—XV века. Бопчев је рад да констатује још неке старобугарске институције. Тако на пр. институцију народнога сабора. Ну за таку установу немамо података, него се она може тек претпоставити на основу тога, што се она јавља у старој српској држави. Није тачно називати ову институцију народним сабором, јер су у старој српској држави учествовале на њему само привилеговане класе: свештенство и племство. У одељку, где је говор о називу „князъ“ (318 sqq), требало је да је писац имао на уму Новаковићево тумачење овога назива у расправи о чиновима и титулама у старој српској држави. Иначе се и у овом одељку сретамо са незнањем и небрежљивошћу. Тако се на стр. 281 патрицији тумаче као humeliores, на стр. 345 протовестијар се тумачи као praefectus *airario*, на стр. 349 катепан као praefectus provinciae vel *civitates*. Овамо ћемо убројати и наопако цитирање Дукљанинове хронике „Presvyteri Diocleatis, Regium Slavorum“, Миклошићеве старословенске хрестоматије „Chrestomatia *polabosloven*. Vindobonae 1854“, где је писац по свој прилици у незнању мислио на Полабске Словене!

Други део књиге посвећен је судском устројству у најранијем и у хришћанском периоду, судском поступку, судском двобоју, ордалијама, сведоцима и т. д. Наравно, да је Бопчев за сва та питања имао веома мало бугарских правних споменика, али се он сем одредаба у „Законъ соудны людьмъ“ поглавито служи Душановим Закоником и другим помоћним средствима, те путем аналогије претпоставља сличне прилике код Бугара. Слично поступа Бопчев и у трећем делу књиге, где је изнесена историја казненог права. Ту је Бопчев сем одредаба у ЗСЛ. и Responsa rapae Nicolai употребио такође одредбе Душанова Законика, али поред тога још и главне правне изворе осталих словенских народа. Четврти део књиге обухватио је историју грађанскога права, где је особито детаљно изнесена историја фамилијарнога права. Нема сумње да последња три дела књиге имају још највећу релативну вредност.

Књига проф. Бопчева је леп доказ пипчеве вредноће, али уједно и згодан пример како вредноћа није довољна да се дело са овако крупном и замашном задаћом успешно изведе. Да се писац више удубао у предмет, да је био критичнији у употреби извора и литературе и да се, најзад, умео отрести од прикупљена баласта за университетска предавања, књига би била много мања, али за то без сумње срећенија и од веће вредности.

Јов. Радонић.

ПРИКАЗИ

а) Уставна историја.

Ungarische Verfassungsgeschichte von Prof. Dr. *Heinrich Marczali* Tübingen 1910. вел. 8⁰. Стр. IV + 179.

Последњих година је знање уставне угарске историје много помакнуто у напред. Многе специјалне студије обрадиле су поједина питања из те научне области, али је укупно знање ове научне дисциплине унапредио професор Будимпештанског универзитета Тимон Акош својим капиталним делом, које је и на немачком доживело већ друго издање (Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte übersetzt von Dr. Felix Schiller, Berlin 1909.) У том делу је Тимон синхронистичним методом приказао развој правног живота у Угарској од најстаријих времена па до 1723. год. Крупна је заслуга Тимонова дела, да је оно на основу савремених извора лепо показало како се у средњовековној Угарској уставни развој разликује од онога на западу поглавито тиме, што се у Угарској већ у XV веку снажно развија појам о светој круни угарској као извору највише државне власти. На тај начин се у Угарској веома рано долази до модерног појма о држави као живом организму. Али и иначе се књига Тимонова одликује необично темељитим познавањем извора у детаљима, због чега су код њега чак и ситнији проблеми савесно обрађени и лепо објашњени. Другу сврху ставило је себи горе назначено дело проф. Хајнриха Марцалија. Марцали, добар познавалац старога периода угарске историје и духовити приказивач епохе царице Марије Терезије и Јосифа II, дао се на посао не толико да изнесе какве нове научне резултате колико да страну публику упозна са развојем угарске уставности од најстаријих времена па до у наше дане. Док се Тимон задржава на 1723. г. Марцали баш нарочиту пажњу обраћа историји угарске уставности од цара Карла VI па даље, имајући пред очима страну публику, коју треба поглавито упознати са данашњим уставом Угарске и њеним односом према Аустрији.

И ако је проф. Марцалију на веома ограниченом простору требало да прикаже вековни развој угарске уставности, извео је он ипак ову тешку задаћу доста успешно, изложивши обично јасно и прегледно све фазе у развоју угарске уставности. Нарочита вредност Марцалијеве књиге огледа се у томе, да он крај свег компендијознога карактера своје књиге ипак свагда полази са извора. Тако је он у осамнаест одељака приказао развој угарске уставности од доба војвода па све до црквенополитичких реформи, које су изведене у наше дане.

Преко најстаријих периода прелази Марцали летимично, због чега се нека питања не додирују довољно. Тако напр. нису довољно јасно приказани имовни односи у Угарској за доба св. Стевана, када је краљевска власт, потиснувши у позадину власт племенских старешина, сву земљу, која не беше својина приватна и племена, себи присвојила. Оно истина да за то питање нема довољно извора,

али се ипак из декрета св. Стевана може много што шта закључити, како је то учинио Тимон (Op. cit. 106 sqq.) За нас Србе од значаја је VII глава, где се говори о угарској установности током XV века. Познато је да се српски елеменат у то доба због турског снажења помера према северу, насељавајући се за деспота Ђурђа Смедеревца и у другој половини XV века поглавито на имањима српских деспота у Угарској. Да се положај наших деспота према врховној државној власти у Угарској потпуно разуме, потребно је знати уставну повест Угарске у то доба, јер, познавајући њу, моћи ће наш историк потпуно схватити одлуке угарских дијета.

Интересантно је у овој књизи пратити дуготрајну борбу између мађарских сталежа и хабзбуршке куће. Док Хабзбурговци непрестано иду за тим, да у Угарској пониште старе уставне слободе, па да Угарску изједначе са осталим наследним земљама, дотле угарско племство врло изразито брани старе слободе или боље своје племићске прерогативе. Али како племство није војнички организовано и како не црпе своју снагу из народа, који је страховито потиштен, свршава се та борба у другој половини XVII века на штету Мађара. А када је цар Леополд I очистио Угарску од Турака већином без помоћи Мађара, почео је бечки двор Угарску сматрати као своју приватну тековину. Није онда чудно, што је Пожунска дијета 1687. морала признати мушким потомцима Леополдовим наследно право на Угарску. Угарски сталежи, дакле, нагнани силом, поричу Угарској карактер изборне монархије. Све се прилике стичу тако, да Леополд I после великих ратова са Турском влада Угарском апсолутистички. Наравно, да овај апсолутистички режим изазива реакцију. Ракоцијев устанак показао је јасно колико је угарско племство било далеко од тога, да се измири са апсолутистичким режимом Хабзбурговаца.

За нас Србе од особите је важности познавање међусобних аустроугарских односа за време цара Леополда I и његових првих наследника. То је доба када се извршио прелаз Срба у Угарску под патријархом Арсенијем III. под извесним погодбама. Природа српских привилегија само ће се онда тачно схватити, ако се добро познају прилике у којима су оне постале. Имамо ли на уму да је цар Леополд I најважније послове обављао преко Аустријске Дворске Канцеларије, не обраћајући хотимично пажњу Угарској Дворској Канцеларији а угарском сабору још мање, онда је јасно, зашто је привилегија од 21 августа 1690., и ако издана за Србе у Угарској и Хрватској, издана преко Аустријске Дворске Канцеларије. Њен начин издавања сведочи јасно о апсолутистичкој тенденцији владавине цара Леополда I. Наравно, да проф. Марцали у одељку где се приказује владавина цара Леополда I, ни једном речи не говори о природи српских привилегија. Тек касније, где је говор о закону од 1791, говори он врло кратко о односу српских привилегија према угарском уставу (Стр. 123). Ну у овако приручној књизи не може се захтевати детаљно приказивање државноправног положаја Срба у Угарској пред крај XVII и у првој половини XVIII века. За нас је

главно познавати уставне прилике у Угарској и положај Мађара према Бечу у разна времена, па ће нам онда и положај Срба у Угарској бити много јаснији. Због тога ће историку угарских Срба добро доћи и последње главе ове књиге, где је говор о револуцији, Кошутовој акцији, апсолутизму и поравнању. Ну ова књига Марцалија добро ће доћи и нашим јавним радницима, због чега нека им је препоручена најтоплије.

J. P.

БЕЛЕШКЕ.

+ У 24 свесци Ljetopisa Jugoslavenske Akademije за год. 1909. штампана је поред извештаја о раду и имовном стању Академије свечана беседа председника *Тадије Смичикласа*. У беседи приказује Смичиклас како је дошло до замисли да се почне са издањем Енциклопедијског јужнословенског речника. Смичиклас црта досадашње припремне радове на том речнику, у коме подједнако учествује Срп. Крал. Академија и донекле Матица Словенска у Љубљани. У овом Летопису има опсежна студија академика дра *Ферда Шишића* о животу и раду Дра Косте кнеза Војновића, толико заслужног за познавање уставне, правне, трговачке и социјалне политике републике Дубровачке.

+ Југославенска Академија у Загребу издала је под редакцијом Дра *Карла Хорвата* прву књигу споменика, који се тичу Сењских ускока. У новије доба је акад. Јов. Н. Томић доста осветлио историју Сењских ускока на основу материјала млетачкога архива. Др. Хорват је сада из млетачке нунцијатуре у тајном ватиканском архиву исписао документе од 1550—1601. Празнине млетачке нунцијатуре допунио је Хорват споменицима из прашке и градачке нунцијатуре, особито за владе царева Рудолфа II и Матије, као и папе Климента VIII. и Павла V. Др. Хорват проучио је и папска „brevia“ (нарочита врста папских писама) за тај период. Осим ватиканскога архива нашао је Др. Хорват драгоцена материјала за ускочку повест и у ватиканској библиотеци, нарочито за г. 1601 и 1615. Др. Хорват прибрао је нешто градива и у породичном архиву породице Алдобрандини. Неколико важних докумената нашао је он и у архиву Народне Библиотеке у Паризу. Тако је он у овој првој књизи приопћио 582 документа, додавши на крају књиге „Summarium“ са кратком садржином листина.

И. — Пензионисани редитељ минхенског дворског позоришта *Јоца Савић*, који је до сад осветлио много питање и заузео видно место у позоришној књижевности, публиковао је недавно нову књигу „Das Naturtheater, eine Studie von Jocza Savits, mit besonderer Berücksichtigung der Naturtheater im Thale am Harz und in Hertenstein bei Luzern Sechs Abbildungen“. У овом најновијем делу расправља Савић о позоришту у природи, износи досадање покушаје у овом правцу, коме су духовни зачетници Клопшток и Гете и прориче велику будућност представама у природи. Разлоге своје

поткрепљује сликама, снимљеним са досадањих успешних представа у планинским слободним пределима.

И. — Накладом „Матице Далматинске“ угледало је света предавање заступника *Ива Љ. Луписа*, држано у задарској хрватској читаоници „O iseljivanju našega naroda i o Americi“. Лупис, који је и сам био у Америци, дорастао је потпуно расправљању о горњем питању. Он је проучио темељито најразличније статистичке податке о исељеницима, а познаје и многе случајеве из живота, те читалац добива јасну представу о овом питању, на чију голему важност указује Лупис на свакој страници своје занимљиве књиге.

И. — Илочки парох *Јован Козобарић* издао је дело „Православна српска парохија у Илоку крајем 1908 године“ у којој је по примеру *Радослава Марковића* пароха инђијског, покушао да даде слику о развитку Илока у прошлости и о стању његову у садашњости. Дело Козобарићево заостаје за Марковићевим. Стил је на много места погрешан, историјски подаци су често нетачни, нарочито подаци за старије доба, али главни део ове књиге: садашње стање и статистичке таблице Илока од велике су вредности.

И. — Између многобројних брошира, које је изазвао анексијом промењени државноправни положај Босне и Херцеговине заслужује велику пажњу дело „Bosnisch- hercegovinische Verfassungs- und Politische Grundgesetze. Mit einer staatsrechtlichen Einleitung von *dr. Leo Geller*, Wien 1910“. Кад одбијемо увод, који, разуме се, кипти од нетачних закључака и који је написан скроз у страном духу, остали део књиге је од јаког интереса. У њему су прибрани, наиме, сви законски чланци о односу Босне и Херцеговине према Аустро-Угарској монархији, затим о државноправном положају босанско-херцеговачком и све одредбе недавно прокламованог устава тих земаља.

И. — Румунски историк *Др. Илија Гергел* публиковао је студију „Zur Frage der Urheimat der Romanen, Wien 1910“. Полазећи са теорија, постављених у делима Хунфалвија, Томашека, Ончијуса, Јорге и Крумбахера износи писац најстарије податке о овом питању. Али ни сва богата литература, којом Гергел потпуно влада, није довела до коначног резултата. Исправљајући многе нетачности у досадашњим делима о горњем питању завршава писац, да ће се за решење његово тек онда наћи поуздан темељ, када се обради и рашчисти замршено историјско стање појединих народа на доњем Дунаву.

Оставина Хенрика Ибзена.[1]

Познати биограф Ибзенов *Хенрик Јегер* саопштио је у једном листу (Folkebladet за 1887., божићни број) начин, којим је Ибзен своје драме састављао. Начин му је тај саопштио сам Ибзен, кад га је те године позвао к себи, да му да податке о себи.

„Када се за једно градиво одлучио, размишљао је Ибзен дуго и брижљиво о њему, а да не дирне перо. Великим делом врши се овај мисаони рад у шетњама; па и за време облачења (а за то је песнику потребно много времена) размишља он о свом проблему.

Када је целина у великим обрисима готова, баца први нацрт на хартију. Ја сам га запитао: ‚Ви ваљада израђујете своје нацрте тако брижљиво, да бисте мирно могли написати прво последњи чин, а први чин напослетку?‘ — ‚Не,‘ одговори он. ‚Многе се појединости јављају истом постепено за време рада, што даље одмичем.‘

На основу нацрта отпочиње израду, која сразмерно брзо напредује. Када данас престане радити, то се увек брине о том, да има у глави једно парче диалога готово, да би имао сутра на што надовезати; тако му, као што мисли, посао боље одмиче. Ако му се пак деси, да не може даље, то ипак не напушта рад за тај дан, но мисли и ради даље, док не уђе у ток.

Тако рукопис расте од дана до дана, док не буде готов.

Али тај рукопис је за Ибзена само претходан рад. Сада тек истом осећа, да се са својим лицима добро упознао, да познаје њихово биће до ситница, и да зна, како се изражавају.

У другом рукопису прелази на потпуно извођење, а трећи је рукопис чист препис; рад предаје песник у штампарију истом, када је у потпуном чистом препису готов.“

Од значаја је и писмо једнога Енглеза (William Archer), који је Ибзена исте године походио.

„Покушао сам да сазнам, како се изводи генеза једнога комада у његовој глави; али је бојазан, да не будем досадан егзаминатор,

---

[1] Henrik Ibsens Sämtliche Werke in deutscher Sprache. Zweite Reihe. Nachgelassene Schriften. Herausgegeben von Julius Elias und Halvdan Koht. Berlin. S. Fischer, Verlag. 1909. Четири свеске I. XV + 428. II. VI + 352. III. VI + 326. IV. VIII + 473. Цена 24 марке.

крива, што нисам добио потпуно исцрпни одговор. Чини се, као да он по правилу прво конципује *идеју* комада, а затим тек да лица његова задобивају стамени облик, иако је Ибсен порицао, кад сам му то отворено рекао. Из његових исказа излази пак толико, да у развоју његових песама има неки известан степен, на коме би исто тако лако могла постати и расправа као и драма. Он мора идеје такорећи у лицу и у радњи остварити, пре но што отпочне прави стваралачки рад. Признаје, да често разни планови и идеје једни у друге теку, и да драма, коју најзад створи, одступа веома јако од мисли, које му беху полазна тачка. Он прерађује и прерађује, брише и уништава веома много, пре но што изради бирано леп препис, који у Копенхаген иде."

Када је радио „Госпођу с мора" запитао га је М. Т. Конрад, да ли се комад догађа у Норвешкој. „Дабогме," одговори Ибзен. „Њу познајем ја најбоље. Ту сам сигуран до последње тачке. Несигурност је ужасна. Пре но што једну реч напишем, морам имати свога човека у потпуној власти, морам му гледати и у последњу бору његове душе. Ја увек полазим од индивидуе; сцена, слика на позорници, драматски ансамбл, све то долази само собом а не задаје ми никакве бриге, само кад ми је индивидуа у својој својој човечности у рукама. Па и њезин спољашњи вид морам имати пред собом, до последњега дугмета, као што стоји и иде, како се понаша, какав звук има њезин глас. Тада је не пуштам, док се њезина судбина не реши." — Конрад га је запитао, да ли има већ и натпис за нов комад. „Не," одговори он, немам га још; наћи ћу га истом, кад свршим. Та треба још један чин да напишем."

Приређивачи оставине (Јулијус Елијас и Халвдан Кот) тврде, да ове исказе Ибзенове у свим битним тачкама потврђују рукописи, нађени и покупљени после његове смрти, али да Ибзен, иако је свој дух држао у строгом запту, ипак није увек радио тачно по истом методу, но да је и попуштао ћудима и каприсима генија.

Од велике је вредности у овој оставини, што она обухвата готово целокупан развој песников од почетка до краја. Једино нема претходних радова за његове национално-историјске драме[1], а од модерних само за „Народнога непријатеља". Од нових радова ту је драма „Иванска ноћ", за коју се дуго времена мислило, да је изгубљена, једна лирско-романтична опера, затим неколико прозних скица, успомене из детињства, записи и т. д. Ти нови радови не бацају нову светлост на Ибзенову делатност, али су од нарочитога интереса за биографа и библиографа, за континуитетно приказивање његова живота и онога, чиме га је испунио. Оставину ову чува универзитетска библиотека у Христијанији.

---

[1] Рађене од год. 1854—1863. Мисли се, да су ти фрагменти распродани на лицитацији, с осталим стварима, које је Ибзен оставио у Норвешкој, кад је отишао у иностранство. (В. писмо Бјернсону окт. 1866. Sämtl. Werke 10. св. стр. 82—83).

Приређивачи нису унели у ово издање потпуно све претходне радове, који су у оставини нађени, но само оне, који могу расветлити основне црте у Ибзеновом идејном и уметничком развоју, дакле само велике и више заједничне варијанте, делове, који имају неку врсту засебне егзистенције, тако да се могу за себе читати. (Унесен је и нацрт „Бранда“ у епској обради, с предговором од Карла Ларсена, који се њиме највише бавио). Ово је сасвим оправдано, тим пре, што се свака ситница не би ни дала на страном језику тачно приказати, — и то је све остављено за велико историјско и критично издање Ибзенових дела на норвешком језику.

Поред тих радова овде су унесени још и многи набирци, покупљени из старих, загубљених листова и иначе, те су тим ове четири свеске, не само као прилог „за познавање мождanога процеса, којим су његова уметничка дела постала“, допуна „Скупљеним делима на немачком језику“.[1]

Заиста се с уживањем прати, колико су удубљенога познавања предмета, колико пажње и савесности Елијас и Кот унели у овај свој рад око Ибзенове оставине, која нам „животно дело песниково допуњује и завршује“. У прилозима „К историји постања животнога дела Хенрика Ибзена“ (страна 213—358. четврте свеске) од приређивача, видимо, како је Ибзен постепено одабрао драму као искључиви облик, за који се сматрао, да је позван; како је понеки пут у најсировијем облику бацао прве драматске идеје на завоје од новина или од писама, и с каквом је савесношћу па и педантношћу приступао њиховој обради. Приређивачи су забележили и ову карактеристичну анегдоту. Као што обично велике песнике нападају млади песници, тако је и Ибзен морао врло често да се с њима бори и њихове нападе одбија. Али једном као да је био склоњен, да прочита драму некога младог песника. „Покажите ми диспозицију ваше драме!“ Али му младић одговори поносно, да њему диспозиција није била потребна, да је од појаве до појаве просто за својом инспирацијом ишао. То ражљути Ибзена тако, да инспированом песнику показа врата: Ко не састави диспозицију за своју драму, као што треба, тај не зна, шта је драма, и не може је ни написати.

Из сачуване грађе види се с потпуном јасношћу, како је Ибзен, као што веле приређивачи, бар у *једном* одређеном периоду стварао сваку драму из општих идеја и опрека и конфликата. Тако је у „Дечјем игралишту“ (Нори) полазна тачка борба између женске савести и мушкога друштва, у „Аветима“ опрека између традиција, у којима су људи васпитани, и растварајућих мисли новога времена, у „Дивљој патки“ опрека између великих снова за бу-

[1] Henrik Ibsens Sämtliche Werke in deutscher Sprache. Durchgesehen und eingeleitet von Georg Brandes, Julius Elias, Paul Schlenther. Vom Dichter autorisiert. Berlin. S. Fischer, Verlag. 1898—1903. Девет свезака (десета, суплеменат, Писма 1904). Поред овога великог издања изишло је и друго, за народ, код истога издавача, 1908. Четири свеске. Цена првом 35 марака, пов. 45, другом пов. 16 марака.

дућност и ништавости дела, што хоће да се изведе. Иако се у таким мислима находе и клице за расправу, ипак је врло сумњиво, да ли је Ибзен икад помишљао, да их у том облику и обрађује, нарочито у касније доба, када је већ нашао одређени облик за исказивање својих мисли. У свим се тим идејама одмах види, како их он преноси на људе и њима их приказује. Приређивачи ту имају потпуно право (према Арчеру), а могли су се позвати и на самога Ибзена, који је на једном листићу, саопштеном у овој оставини (књига I. стр. 198.), записао ово: „Прво се јавља неорганско, после органско. Прво мртва природа, после жива. Исто вреди и у уметности. Спочетка хоћу увек за једно ускрсло градиво да начиним скицу, — али оно постаје драма.“ Арчер је и сам рекао, да Ибзен мора такорећи у лицу и у радњи своје идеје остварити, према томе би само прва потка могла послужити и за расправу, али даљи рад већ не.

Да би се видели замеци Ибзенових драма, изнећемо овде прве записе за „Пору“ и за „Авести“.

Прибелешке за једну трагедију садашњости.

Рим, 19. 10. 78.

Има две врсте духовних закона, две врсте савести, једна за човека и друга, сасвим друкчија, за жену. Они не разумеју једно друго; али се жени у практичном животу суди по закону човековом, као да она није жена, но човек.

Жена у комаду на крају крајева не разазнаје, шта је право, а шта је неправо; природно чуство, с једне, и вера у авторитет, с друге стране, доводе је сасвим у забуну.

Жена не може бити сама себи верна у нашем садашњем друштву, које је искључиво друштво људи, са законима, које су људи писали, и с тужиоцима и судијама, који женски начин поступања пресуђују са стајалишта људи.

Она је начинила фалзификат, и то је њен понос; јер она је то учинила из љубави према мужу, да би му живот спасла. Али тај човек стоји са целокупном часношћу обичнога човека на тлима закона и посматра ствар очима човековим.

Душевне борбе. Под притиском вере у авторитет збуњена, губи она веру у своје морално право, да васпита своју децу. Горчина. Мати у нашем садашњем друштву, као што неки инсекти одлазе и умиру, када су испунили своју дужност према расплођавању свога рода. Љубав према животу, према дому, према човеку и деци и сродницима. Овда-онда женско одбацивање мисли. Најједном се враћа страх и ужас. Све мора сама сносити. Катастрофа се приближује неумољиво, неотклоњиво. Очајање, борба и пропаст.

[Крогстад је починио нечасна дела и тим се обогатио, сада му не помаже благостање ништа; он не може да задобије наново своју част.]

(Авети).

Комад је слика живота. Вера је поткопана. Али се не сме рећи. „Азил“ — других ради. Они нека буду срећни — али и то је само привидно — све је: Авети —

Истаћи: Она беше некада религиозна и романтична, то се ни касније задобивеним становиштем не губи — „Све је авети“.

Ступити у брак из спољашњих разлога, па било то и из религијских и моралних, води потомство до Немезе —

Она, ванбрачно дете, може бити спасена, да се уда за сина — али тада —?

Он беше у својој младости напуштен и пропалица; тада се појави она, свесна о религији; она га спасе; она беше богата. Он се хтеде оженити девојком, коју сматраху да је испод њега. У браку његову роди му се син; тада се он врати опет девојци; кћи. —

Ове жене у садашњости, злостављане као кћери, као сестре, као жене, неваспитане према својој даровитости, удаљиване од свога позива, у наследству варане. огорчене у души, — то су те, што су новој генерацији матере. Шта је последица?

Основно расположење треба да буде: јак процват духовнога живота у књижевности, уметности и т. д. у нас — и тада као опрека: читаво човечанство на странпутици.

Готов човек није више природни продукат, он је вештачки продукат, као што је то жито, и воћке, и креолска раса, и племените коњске и пасје расе, и лоза и т. д. —

Погрешка је у том, што је читаво човечанство омахнуло. Када човек тражи, да живи и да се као човек развија, то је лудило величине. Читаво човечанство, а пре свега хришћани, пате од лудила величине.

У нас се постављају споменици *мртвима;* јер према њима имамо дужности; ми допуштамо кужним, да се жене; али њихово потомство —? Нерођени —?

Завршни је пак рад Ибзенов сажимање. Ту видимо како драме с пет чинова своди на драме с мање чинова, како по више чинова склапа у један, па и читаве особе изоставља. То исто видимо и на песмама. Дивна његова песма *Северна пловка* (Der Eidervogel),[1] која има и биографскога значења, у збирци његових песама има 14 редова, док је у оставини нађена ранија обрада од 32 реда.

Од нових ствари, саопштених у оставини, од интереса су његове забелешке, стога ћемо их овде (не све) и саопштити. Из њих се види, какав је Ибзен афористичар; на многим местима

[1] Преведена у „Бранкову Колу“ за 1906.

види и ту личности, али таки се афоризми овде не износе. Афоризми се ти иначе потпуно слажу с његовим мислима, изнесеним у његовим модерним драмама, а из њих се види и његов јак сарказам.

Забелешке.

(1883?).

„У слободи рођени људи“ је китњаста реч; њих нема. Брак, одношај између човека и жене, род је покварио, свима ударио ропски жиг.

Љубав према отаџбини и томе слично само је пролазна тачка.

Не треба допустити, да људи од науке муче животиње на смрт; нека лекари експериментују с журналистима и с политичарима.

Модерно друштво није људско друштво, оно је само друштво мушкиња.

Кад људи од слободе хоће да уздигну положај жене, то прво распитују, да ли је јавно мњење — мушкараца — с тим сагласно. То је исто тако, као кад би се курјаци питали, да ли су сагласни с новим средствима за заштиту оваца.

Нажалост, — наше најбоље мисли мисле најгоре хуље.

Желети и хтети. Наше најгоре грешке потичу отуда, што обе те ствари бркамо.

Ти лудаци! Они истичу право већине, па ипак они, што имају право гласа, чине малу, произвољно ограничену мањину.

Ослобођење је у томе, да се створи индивидуама право, да се ослободе, — сваки према својој рођеној потреби.

Уметнице и трговкиње иду за тим, да сакрију свој род. На њиховим сликама, цимерима и т. д. стављају само почетно име свога имена, како би људи мислили, да су и оне мушкарци.

Који имају гласа међу нама су у мањини. Има ли дакле мањина право?

Савест није ништа стабилно. Она се мења код разних индивидуа и у мени времена. Савест сељака је старинска, она се преживела. Преживеле и постајуће савести су то, око којих се воде партијске борбе.

Ново ће се племство створити. То неће бити племство по рођењу ни по новцу, па ни племство по даровитости ни по знању. Племство будућности ће бити племство чуства и воље.

Хришћанство деморалује и спречава на разне начине људе и жене.

Вели се, да је самоубијство неморално. Али постепеним самоубилачким животом живети — из обзира на своју околину?

Многи мисле, да је Ибзен више но ико утицао на књижевност светску у последњој четврти прошлога века, — али дабогме да није ни он остао без својих Зојила, Хомеромастикса. Неоспорно је пак, да је Ибзен био човек, који је проживео велику унутрашњу рево-

луцију, и да је био песник, који је умео ту своју унутрашњу борбу да прикаже. Неоспорно је, да је Ибзенов рад захватио и заталасао и многе друге, и да је изазвао нове струје у књижевности светској. О вредности, естетичкој и социјалној, Ибзенова рада ми засада не можемо дати коначан суд, јер смо још под утицајем његовим, и нисмо у стању да догледамо све последице његове. Али то управо посведочава значење његове појаве и оправдава и овај рад, који иде за тим, да се Ибзен и његово дело што боље упознају.

Ова нам пак оставина не даје само прилике, да се „удубемо у битност његова стварања и продремо у његове више уметничке и литерарне намере“, но нам она даје и много података за разумевање еволуције уметничкога стварања и за технику уметничких дела. Тиме се пак у великој мери може користити и уметник и естетичар. Иако је и Ибзенов начин стварања само један од многих, иако се ни Ибзену слепо наследујући не може постати уметник, — ипак уметник може ту наћи, идући и својим путовима, многи подстицај, који ће га лакше и до његова циља довести, а естетичар многи податак за тачније разумевање и правилније оцењивање уметничкога дела.

Али ће се моћи одавде по нешто извести, и што је од опште вредности, па ако нам то и не открива нове истине, а оно потврђује старе, које, и крај све њихове старости, још непрестано треба доказивати. Така је н. пр. она, да се за приказивање једне идеје треба служити што је могућно простијим средствима. Као што су у науци појаве тим боље протумачене, што је простији закон, којим се оне тумаче, тако је исто и у уметности једна идеја боље приказана, што су простија средства, којима се приказује. И као што се у науци само за веома сложене и заплетене појаве морамо служити и опсежнијим тумачењем (н. пр. Кеплерови закони), тако то и у уметности можемо допустити само за компликоване идеје и компликована средства (н. пр. Brand, Peer Gynt). Ибзен нам даје зато примере упрошћавањем и сажимањем својих радова: идеја му тим постаје истакнутија и јаснија; а да би то постигао, он се не везује ни за какве формалности и жртвује често (или оставља за другу прилику) и читаве личности, кад види, да не улазе у склад с његовим замислима, што све одређенији вид задобивају.

За еволуцију уметничкога дела дао нам је Ибзен примере, који нас веома подсећају на развој природних организама. Његова је основна идеја ембрио, из којега се развијају поједини органи, од којих у целини сваки своју мисију врши. Ми чак видимо у његовим драмама и то, како се поједине личности прилагођавају развоју његове идеје, а ако не могу да се прилагоде, како постепено закржљавају, постају рудименти, да напослетку и сасвим отпадну и у завршној се обради и не појаве.

И ту опет видимо, како без многога стругања и пиљења не може постати велико дело, или бар само изузетно (ако је н. пр. сав мисаони рад у глави израђен, пре но што се баци на хартију). Цео се свет зачудио, кад је то у своје време и на Хајнеовим

песмама показано, за које се заиста чинило, као да је „просуо их један часак, један тренут, једна мисб,“ као што вели један наш песник. Одатле може извући поуку за себе сваки уметник и сваки књижевник. Не пак мању и отуд, што Ибзен не отпочиње десет ствари одједном, па да можебити ниједну не сврши, но кад се једне ухвати, не напушта је и гони је до краја. Годинама он живи са својим личностима, обрће их са сваке стране, упознаје их и „до последњега дугмета“, — док напокон не види, да су оне заиста погодне, и то у том нарочитом облику погодне, да прикажу његову замисао. На свакој својој модерној драми Ибзен је радио две ло три године, и док је писао, није се дао бунити ни задржавати од других предмета. Он је у томе био сличан Канту, који се сваког споредног рада одрекао, па и саму преписку свео на најмању меру, кад се одао састављању свога филозофијског система. И један су и други тако озбиљно схватили књижевнички рад, да могу у томе као узор послужити, песник, коме живети значи борити се у себи с утварама тамних сила, и филозоф, који је створио категорички императив (Ти треба!).

Вредно је истаћи и ову ретку, и можебити јединствену појаву, да се оставина једнога песника, и то у главном *фрагменти* и *претходни радови*, штампа на страном језику. То не показује само, колико је значење Ибзеново у Немачкој, но уједно и то, како је немачка књижевност, више но икоја друга, и посредница између разних удаљених књижевности, — као што то и ови редови посведочавају.

М. Ш.

ГЛАСНИК

а) Стогодишњица владике Никанора Грујића.

4. децембра 1910. г. навршило се пуних сто година, како је у маленом селу Липови, а у крају Барањских Срба, угледао света митроносни песник Никанор Грујић.

Српској православној конзисторији Пакрачкој и њезину дијецезану, преосвештеном господину епископу Мирону Николићу суђено је било да тога дана прослави једну ретку културну славу и црквену и народну. Прославили су стогодишњицу митроносног песника, реткога Србина, а још ређег црквеног достојанственика, који је као Пакрачки владика и дијецезан Пакрачке напаћене дијецезе умр̏о у Пакрацу пре 23 године, а управљао њом 23 године.

Иницијативу овој значајној културној слави дао је сам епископ дијецезан и као наследник владике Никанора и као духовни син његов, који данас најбоље познаје живот и рад човека, који је стекао угледно место и у црквеној и у политичкој и у књижевној историји српскога народа.

Политична историја овостраних Срба почиње са патријархом Чарнојевићем, а свршава се са патријархом Рајачићем. Уз оног беше Исаије Ђаковић, уз овог Никанор Грујић, који је духом својим и радом својим био десна рука патријарху Јосифу. Његов жив мā̆р за политички живот не само српског, него и других словенских племена показао се још и раније. Зато га виђамо како негује везе он са словенским патриотама. а словенске патриоте с њим. Људевит Штур позива Никанора Грујића на заједнички рад за словенску узајамност.

Кад је идеја народности почела поново тињати, и кад се она поново јавила у свој снази својој и у нашој монаркији, затекао је већ потпуно спремна Никанора, да јој послужи, а тиме и да удовољи патриотским својим осећајима.

Политичка историја овостраних Срба од 1848—1861. године, од Мајске скупштине до Благовештенског сабора, убележила је на својим страницама и име Никанора Грујића. Ни један крупнији догађај није се могао догодити, а да у њем није било крупног рада Никанорова. Најбурније године политичког живота срп. народа захватиле су и најбурније године Никанорова живота, те није ни

чудо, ако им се није могао отети. За патријарха Јосифа Рајачића, војводу Стевана Шупљикца и архимандрита Никанора Грујића знају добро и данас старије генерације, па их предају у успомену млађима и писменом и усменом традицијом.

Политичке прилике изнеле су Никанора као најбољег политичког говорника свога доба, а црква, којој је служио, убележила га је као најбољег прквеног беседника; јер је својим проповедничким гласом продирао у дубину побожних срдаца, и остављао у њима трајне успехе, за којима тежи сваки црквени беседник. Своје црквене беседе зачињао је често одабраним моментима из народне прошлости, који се кроз њих провлаче као нека нит. А зар је могао Никанор и бити увек само чист црквени беседник?

Никанора познаје књижевна историја наша и као песника, који је поникао из народа и прве, млађане дане провео у народу, у ком је песничка душа његова усисала у себе сокове из песничког врта народног. Ово је и одлучило, те је Никанор још 1836. год. запевао у својим песмама жицом народном, не могући се ипак кадикад отети и оној песничкој струји, којој је учинила крај Бранкова песма.

Ако споменемо оно, што је рекао Светислав Вуловић за В. Суботића и Никанора Грујића, да су они представници прелазнога периода (од Мушицкога — Бранку), „само што се неке песме Грујићеве више примичу новом, Бранкову периоду“; онда смо већ довољно обележили певање Никаноровo, ма да је окружен био другим друштвом, на које је био упућен својим свештеничким позивом, и које није још било на страни Бранковој.

У нашој књижевној историји стекао је места Никанор Грујић и као раденик на филологијском и педагогијском пољу.

Онај исти Никанор, који је неговао чистоту народног језика у песми својој, неговао је и у филологисању свом, полемишући са појединцима и доказујући, да је онако најбоље, како народ говори, било то код појединих речи, било код читавих реченица, износећи потврду за то из народа и народнога песништва.

Овога се принципа држао и у педагогијском раду, критикујући језик и садржину школских уџбеника, намењених првом изучавању матерњега језика у народним основним школама. У том послу показао се Никанор и као педагог и као филолог.

Онај исти Никанор, који је никао из народа, заишао је као администратор Горњокарловачке дијецезе по оном народном крају и побирао умотворине народне: песме, пословице, загонетке и појединe речи, бележећи им значење и вредност.

Све ово, што сам овде написао о Никаноровој животу и раду, јесте само прегледно цртање, не упуштајући се нигде у појединости његова живота и књижевнога рада, који је до данас опширније изнесен на другом месту.

Али, и ова прегледна карактеристика довољна је, да њом рекнем, зашто је епископ дијецезе Пакрачке заједно са својом конзисторијом прославио стогодишњицу Никанора Грујића, који

се у млађим данима својим потписивао под песмама својим Срб-Милутином.

Захвалност поменутих главних фактора у црквеној управи Пакрачке дијецезе искрена је и јака; јер су наредили, да се 1./14. децембра 1910. год. ода достојна хвала и слава владици Никанору по целој пространој дијецези Пакрачкој, позивајући и „молећи све, којима је успомена на неумрлог покојника мила и драга, да у задушној молитви тој (парастосу) с њоме учествују.“

И овом позиву, који је пун пијетета према владици Никанору, одазвала се и црква и народ у Пакрачкој дијецези, којој је владика Никанор притицао у помоћ дарежљивом руком својом.

Тога дана одслужена је у катедралној цркви свечана служба Божја, а по том и парастос владици Никанору.

При крају парастоса изговорио је са амвона професор и катихета Радослав Грујић беседу, којом је упознао искупљени народ још једном са животом и радом митроносног песника и негдањег дијецезана Пакрачке дијецезе.

После парастоса изишло је свештенство и народ, а на челу са својим дијецезаном, на гроб владичин, где му је учињен помен и преливен гроб, на ком је професор Ђорђе Магарашевић још једном захвалио великоме Србину и митроносном песнику на свему оном, што је учинио за живота свога народу свом.

Културна светковина ова завршена је свечаним обедом, који је приредио преосвештени владика Мирон у резиденцији својој, а у покој душе своме духовном оцу, епископу Никанору, па је том приликом и опет одао своју топлу хвалу и славу овом народном великану речма, које се не могу лако описати, али, које су могле потећи само из онаких срца, какво бије у српским грудма смиреног и доброг архипастира народног, захвалног духовног сина и чувара гроба великога Србина и митроносног песника, владике Никанора Грујића.

Ђ. М.

б) Женска удружења у Срба.

Покрет женскиња за своја удружења захватио је јака корена и међу нашим Српкињама и зарио се толико дубоко, да је захватио и наш ратарски сталеж. У тој појави можемо ми само добро назирати. За унутарњи преображај народни за његов морални карактерни живот пак и кадре су једино женскиње да га преобразе и измену; оне су од увек носиле народну судбу у своме крилу, јер се човек ту подиже, ту јача и снажи духовно и телесно; оне подижу и стварају свет и какве су оне, такав ће бити нараштај, такав народ.

Мушка је страна превиђала ту чињеницу све до најновијих времена и тек сад почиње да даје важности раду и упливу женске половине на јавне народне послове. У неким крајевима их већ изједначише у јавном суделовању друштвеног живота са мушком страном, а даје им се свуда по напреднијим крајевима далеко

већи утецај особито на просветној, хуманој и привредној радњи него што је било пре 50 и више година.

Сва та струја западних крајева заталасала је и наше српске женске кругове и подстакла их на већи и интезивнији рад на јавном пољу али не на ону страну, куда су данас најјачом струјом отишле женскиње у западним крајевима, т. ј. на извојеваљу права за политичну једнакост, него на раду око просвете, јаче привреде и чистог милосрђа према својим ближњима.

У том правцу отпочеле су последњих 40 година наше Српкиње да склапају и подижу своја удружења у свим крајевима, где наш народ живи. У краљевини Србији називају се она : Женска Друштва; а у свим другим крајевима : Добротворне (или Просветне) Задруге Српкиња.

У Србији постоје до сад четир така Женска Друштва : београдско, крагујевачко, шабачко и смедеревско. Београдско има по Србији својих 30 подружина, а остала постоје као засебна тела.

Сва та друштва потпомажу даровима своју месну сиротињу, подижу и издржавају раденичке школе за девојке и потпомажу друга патриотска и хумана дела својих суграђана. Београдско је основало поред своје раденичке школе и ткалачку школу у Пироту ; има свој Базар, у коме се распродају женски народни рукотвори ; држи убоги дом за изнемогле старице и ђачку трпезу за ученике средњих и стручних школа.

Осим тих друштава постоје у Београду као засебно Женско Друштво књегиње Љубице, које врши патриотску цел. Коло Српских Сестара основано је за чисто хумане сврхе; — Друштво за девојачки интернат, које је подигло дом, где се склањају девојке. што се уче у Београду у средњим и вишим школама. Постоји и Домаћичко друштво, које је примило на себе задаћу, да поучи одраслије девојке у домаћичким дужностима; а у најновије доба основано је друштво за чување и неговање најлепе и напуштене одојчади.

Као крупа свих тих друштава подигнут је пристанком свију чланица Српски Женски Савез, који је пре две године ступио у коло европског интернационалног женског савеза коме је задатак, да се брине и ради на изједначењу права свију чланова народа и на добру целог човечанства.

У осталим српским крајевима основане су Добротворне Задруге Српкиња. Свака од њих има своја засебна правила по којима се равна у свом делању ; али све имају подједнаки задатак : да помажу своју сиротну класу, а нарочито да заодевају а по негде и исхрањују сироту школску децу свога места, и да им тако олакшају приступ у школу. Осим тога подижу и издржавају забавишта за малу децу у крајевима, где прети опасност да ће се ти малишани отуђити од свог матерњег језика; за ученице средњих, стручних и виших завода подижу интернате у (Будимпешти и Загребу), те им олакшају издржавање и очувају их од моралне пропасти; оснивају у исту цел ђачке трпезе за ученике (у Сомбору, Сарајеву, Мостару и т. д.). Поред тога новчано потпомажу сиромашнију мушку

и женску децу, да се изуче у вишим или стручним школама или у вештинама те да дођу до самосталне зараде и живота; пазе на шегрте српске и помажу друштво Привредник у Загребу, да своју мисију лакше изводи.

Таких задруга је основано и подигнуто до краја 1910 године:

у Угарској: (Бачкој, Банату и другим крајевима): 26;
у Хрватској и Славонији: 25;
у Аустрији и Далмацији: 4;
у Босни и Херцеговини: 15.
у Старој Србији: 1.
у Америци: 3.
Свега: 74.

Поред тих задруга постоје и раде 4 девојачка кола: у Новом Саду, Сомбору, Панчеву и Руми, негде засебно, негде са мушком омладином (у Н. Саду и Панчеву).

При крају 1910. године основан је у Сремској Митровици и Савез Српкиња, као деоничко друштво, коме је смер, да духовно и материјално уједини све Добротворне Задруге и остале Српкиње, а поглавити задатак, да шири задругарство, подиже вољу за рад и штедњу, оснива хумане просветне и домаћичке заводе за женске, да ствара зараде женској страни и да њиховој заради отвори пута у трговини и промету.

Седиште ће му бити у Загребу али ће своје годишње скупштине држати и по осталим већим српским местима.

Женска Друштва у Београду и њихове подружине имају свој орган „Домаћицу“, који излази у Београду, а Добротворне Задруге имају свој „Женски Свет“, који излази у Новом Саду.

Тако видимо, да наше Српкиње по свим крајевима живо раде на поболшању моралног, просветног и привредног живота нашег народа и на подизању његова значаја, а то нас може само веселити.

А. В.

Инв. б. 37180

Уређује **др. Милан Савић**, секретар Матице Српске,
према одлукама Књижевног Одбора.

МАТИЦА СРПСКА

Цвл Матице Српске. Матица Српска је друштво, које има цел да материјалном и умном снагом потпомаже, развија и распростире књижевност и вештину српску, а тим путем да подиже просвету народа српског (§. 1. Устава).

Чланом Матице Српске може постати сваки ваљан Србин и Српкиња, који у благајницу Матичину положи 100 кр. од једанпут или положивши 20 кр. обвеже се, да ће остало у годишњим честицама за идуће 4 године положити (§. 3. Устава).

ПРЕТПЛАТА НА МАТИЧИНА ИЗДАЊА

1. Чланови добивају сва издања Матичина. Чим уплате прву честицу чланарине од 20 К., добиће све књиге, које излазе те године.

2. Претплатници добивају Летопис, Књиге Матице Српске и Књиге за народ за 10 К. у иноземству за 12 К годишње.

3. Претплатити се може само непосредно у Благајници Матице Српске. У Србији једино **у књижари Светислава Цвијановића**, Београд, Кнез-Михаилова ул., комисијонара Матице Српске, преко које иду све поруке и сви послови, који се тичу чланова и претплатника Матичиних у Србији. У тој се књижари уједно добивају и наша издања посебице.

4. Рок претплати истиче свршетком месеца марта. После тога рока (а и раније) продају се поједине књиге Матичина издања по цени, која је означена на корицама.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
Ф Е С Х II 4

Издања Матице Српске

за 1911. годину.

У току 1911. године издаће Матица Српска својим члановима и претплатницима:

I. **Летопис** у 12 свезака; сваког месеца по једна свеска од 5 штампаних табака.

II. **Књиге Матице Српске** у 4 свеске. То су посебне књиге од 10 и више штампаних табака. Ако буџет допусти изаћи ће и више свезака.

III. **Књиге за народ.** И оне се издају сваке године у 6 свезака, свака свеска 4—6 штампаних табака и разашиљу се с Летописом сваког другог месеца.

Цена је овој књизи 1 круна.

НОВИ САД
ЕЛЕКТРИЧНА ШТАМПАРИЈА УЧИТЕЉСКОГ Д. Д. „НАТОШЕВИЋ“
1911.